

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: Κοινωνιολογία

Κατεύθυνση: Ελληνική και Ευρωπαϊκή Κοινωνία

**«Ρητορική μίσους (hate speech). Αντιλήψεις και στάσεις δημόσιων λειτουργών·
μία έρευνα στο δημόσιο τομέα»**

Δημήτριος Γιουμούκης

A.M.: 0318M010

Επιβλέπων: Μιλτιάδης Κήπας, Αναπληρωτής Καθηγητής Τμήματος Κοινωνιολογίας

ΑΘΗΝΑ, 2020

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία δε θα μπορούσε να έχει εκπονηθεί χωρίς την αμέριστη υποστήριξη και την επιστημονική καθοδήγηση του καθηγητή του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, κυρίου Μιλτιάδη Κήπα. Για το λόγο αυτό του οφείλω τις πιο θερμές και ειλικρινείς μου ευχαριστίες. Επίσης, ευχαριστίες οφείλω και στα άλλα δύο μέλη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής, στον κύριο Καραμπελιά και στην κυρία Κοτέα. Επίσης, ολοκληρώνοντας αυτό το ταξίδι, θα ήθελα να ευχαριστήσω και τους υπόλοιπους διδάσκοντες του ΠΜΣ «Κοινωνιολογία» του Τμήματος Κοινωνιολογίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών για την διαρκή ακαδημαϊκή υποστήριξη και για την ανεκτίμητη μετάδοση της γνώσης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μεταναστευτική κρίση που ξέσπασε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με την προγενέστερη οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση δημιούργησαν μία γενικευμένη ανθρωπιστική κρίση, η οποία έφερε στο προσκήνιο διάφορα κοινωνικά προβλήματα. Ένα από αυτά είναι το φαινόμενο της ρητορικής μίσους ή αλλιώς του μισαλλόδοξου λόγου. Η ρητορική μίσους συνιστά μία επικίνδυνη μορφή επικοινωνίας, η οποία αναπαράγει τις κοινωνικές ανισότητες, καλλιεργώντας ρατσιστικές, ξενοφοβικές και στερεοτυπικές αντιλήψεις.

Αυτή η έρευνα ασχολείται με το φαινόμενο της ρητορικής μίσους στην εκπαιδευτική κοινότητα. Πιο συγκεκριμένα, διερευνάται η στάση των εκπαιδευτικών λειτουργών δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αθήνας ως προς τη θεώρηση αυτού του φαινομένου.

Έτσι, ως προς τη διάρθρωση της εργασίας στο πρώτο κεφάλαιο δίνονται οι καίριοι ορισμοί για την έννοια της ρητορικής μίσους, παρουσιάζονται τα μοντέλα αντιμετώπισης που επικρατούν για αυτήν, τόσο διεθνικά, όσο και ευρωπαϊκά και παρουσιάζεται το υπόβαθρο του μίσους και οι ταξινομήσεις του.

Στη συνέχεια, ακολουθούν ενότητες σχετικά με την ιδεολογία του ρατσισμού και τα δύο είδη που προέκυψαν κατά την ιστορική πορεία της ανθρωπότητας, τον πρωτορατσισμό και το νεορατσισμό. Επίσης, αναλύεται η έννοια της ξενοφοβίας ως γενεσιουργός αιτία της κατάστασης εχθρότητας μεταξύ των ανθρώπων. Τέλος, παρουσιάζονται τα νοητικά στάδια, από τα οποία διέρχεται η προκατάληψη.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται μία απόπειρα ορισμού της έννοιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς και η καθολική και διεθνής προσπάθεια προστασίας τους.

Έπειτα, αναφέρονται το εθνικό και ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο για το ρατσιστικό λόγο και τη ρητορική μίσους.

Στο έκτο κεφάλαιο αναφέρονται ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνάς μας, τα ερευνητικά μας εργαλεία και τα ερευνητικά ερωτήματα.

Τέλος, δίνουμε πληροφορίες για το δείγμα μας και παραθέτουμε τα ευρήματα των συνεντεύξεων μας σχολιάζοντας τα στη βάση των κοινωνιολογικών που αναδύθηκαν από την ανάλυση.

Θα ολοκληρώσουμε την εργασία μας με τη σύνοψη των κυριότερων ζητημάτων που εντοπίστηκαν κατά τη μελέτη και έρευνα του συγκεκριμένου ζητήματος.

Λέξεις – κλειδιά: ρητορική μίσους, μισαλλόδοξος λόγος, ξενοφοβία, στερεότυπα, ρατσισμός, μεταναστευτική κρίση, εκπαιδευτικοί

ABSTRACT

The recent immigration crisis in Greece, in combination with the previous economic, political, and social crisis created a generalized humanitarian crisis, which caused various social problems. One of them is the phenomenon of hate speech or intolerant speech. Hate speech is a dangerous form of communication, which reproduces social inequalities, by cultivating racist, xenophobic, and stereotypical perceptions.

This research deals with the phenomenon of hate speech in the educational community. More specifically, the attitude of the educational officials of public educational institutions of Athens towards the view of this phenomenon is being investigated.

Thus, as for the structure of this paper, the first chapter gives the key definitions of the concept of hate speech, presents the prevailed models of hate speech treatment, both transnationally and in Europe, and presents also the hate background and its classifications.

Then, there are sections on the ideology of racism and the two types of it, that emerged by the historical course of humanity, proto-racism, and neo-racism. The concept of xenophobia as a generative cause of the state of hostility among people is also analyzed. Finally, the mental stages through of prejudice are being presented.

The next chapter attempts to define the concept of human dignity and human rights, as well as their universal and international protection effort.

Furthermore, it is mentioned the national and European legal framework for hate speech.

The sixth chapter includes the way of conducting our research, our research tools and research questions.

Finally, we provide information about our sample and we quote the findings of our interviews commenting on the sociological basis that emerged from the analysis.

We will complete our work with a summary of the main issues identified during the study and research of this issue.

Keywords: hate speech, intolerance, xenophobia, stereotypes, racism, immigration crisis, teachers

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

<i>ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ</i>	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ABSTRACT.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	12
Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΜΙΣΟΥΣ.....	12
2.1 Ορίζοντας τη ρητορική μίσους	12
2.2 Μοντέλα αντιμετώπισης του hate speech	16
2.3 Το υπόβαθρο του μίσους	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	21
ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ, ΞΕΝΟΦΟΒΙΑ, ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ.....	21
3.1 Η ιδεολογία του ρατσισμού	21
3.2 Η κατάσταση εχθρότητας ως απόρροια της ξενοφοβίας	24
3.3 Η προκατάληψη και τα νοητικά στάδια από τα οποία διέρχεται	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	28
ΘΕΩΡΙΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	28
4.1 Η αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο	31
ΠΟΙΝΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΜΙΣΟΥΣ.....	31
5.1 Το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο	31
5.2 Το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο	34
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	34
6.1 Επιλογή ερευνητικής μεθόδου	34
6.2 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα.....	35
6.3 Επιλογή εργαλείου συλλογής δεδομένων	36
6.4 Δειγματοληψία – μεθοδολογικός σχεδιασμός	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο	39
ΑΝΑΛΥΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	39
7.1 Βασικά βιογραφικά και δημογραφικά στοιχεία	39

7.2	Ορίζοντας την έννοια της ρητορικής μίσους – τοποθετήσεις των συμμετεχόντων.....	41
7.3	Απόψεις των εκπαιδευτικών για την επιρροή των μεταναστευτικών ροών στις τάξεις τους.....	43
7.4	Βαθμός συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την παιδαγωγική διαδικασία	46
7.5	Βαθμός συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την ξеноφοβία	49
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο	53
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ	53
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την παρούσα έρευνα θα επιχειρηθεί να διερευνηθεί το θέμα της ρητορικής μίσους στην εκπαιδευτική κοινότητα, τόσο της τυπικής, όσο και της μη τυπικής εκπαίδευσης του ευρύτερου δημόσιου τομέα. Η έννοια της ρητορικής μίσους δεν είναι μονοσήματη, τουναντίον, καλύπτει μία πολλαπλότητα των καταστάσεων και ενθαρρύνει διάφορες μορφές εχθρότητας, που έχουν ως βάση την αδιαλλαξία (Volkova, Silvestri & Lopez, 2011). Έτσι, η ρητορική μίσους αποτελεί μία επικίνδυνη μορφή επικοινωνίας, η οποία αντίκειται στις δημοκρατικές αρχές, υποτιμώντας την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τελικά, προσφέροντας ιδεολογικό έδαφος για τη διαμόρφωση ρατσιστικών αντιλήψεων, οξύνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, τις κοινωνικές ανισότητες (Tsisis, 2009). Το ζήτημα, λοιπόν, που τίθεται εδώ είναι κατά πόσο οι επαγγελματίες της εκπαίδευσης τάσσονται υπέρ της ρητορικής μίσους ή της ελεύθερης έκφρασης, στο μικρο – επίπεδο του εκπαιδευτικού ιδρύματος, όπου ανήκουν.

Η μελέτη του προαναφερθέντος θέματος θα ιδωθεί τόσο από την ευρωπαϊκή σκοπιά, όσο και από την εθνική. Πιο συγκεκριμένα, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το οποίο αντιλαμβανόμενο την καίρια σημασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, της δημοκρατίας και της έννοιας του δικαίου, έχει προβεί σε βασικές συστάσεις για την καταπολέμηση της ρητορικής μίσους σε επίπεδο πολιτείας, καθώς και έχει εκπονήσει χρήσιμα εγχειρίδια προς τα κράτη μέλη, στο πλαίσιο της εκστρατείας “No Hate Speech Movement”. Ακόμη, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, που θεσπίστηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης, αποτελεί αυτόνομο όργανο ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ένας βασικός πυλώνας του προγράμματος εργασίας της είναι η ανάλυση της κατάστασης σε κάθε κράτος μέλος αναφορικά με το ρατσισμό και προβαίνει στη διατύπωση συστάσεων εξατομικευμένα, συντάσσοντας σχετική έκθεση για κάθε χώρα. Ωστόσο, η Επιτροπή απέστειλε το 2015, σύσταση γενικής πολιτικής, σχετικά με τη ρητορική μίσους. Η Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι είχε σε ισχύ τον αντιρατσιστικό νόμο από το 1979, ο οποίος τροποποιήθηκε με τον Ν. 4285/2014, προέβη, δρώντας αντανakλαστικά, κατόπιν της κεντρικής σύστασης της προαναφερθείσας Επιτροπής περί της καταπολέμησης της ρητορικής μίσους, όχι μόνο

σε αντικατάσταση του άρθρου 81Α του ΠΚ, που αφορά σε εγκλήματα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, αλλά και στη σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας.

Μία απτή αφορμή της έρευνας αυτής αποτελεί η τελευταία έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ελευθερία της έκφρασης στα κράτη – μέλη του (Information Society Department, 2019). Αυτό το report, που εξέδωσε το Τμήμα «Κοινωνία της Πληροφορίας», υπό την εποπτεία της Γενικής Διεύθυνσης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Κράτους Δικαίου, του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποτελεί μία αξιολόγηση της κατάστασης της ελευθερίας της έκφρασης στα κράτη – μέλη, βάσει των πορισμάτων, των μηχανισμών και των οργάνων εποπτείας του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Η ανωτέρω έκθεση εστιάζει στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και στη χειραγώγηση που δέχονται οι επαγγελματίες τους – ειδικά αυτοί που ασχολούνται με τη διερεύνηση της διαφθοράς και του οργανωμένου εγκλήματος - με σκοπό να παραποιηθεί η αλήθεια και να αποπροσανατολιστεί η κοινή γνώμη. Ωστόσο, εγείρεται το θέμα της ελευθερίας της έκφρασης πολυπρισματικά, καθώς αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, αποκτώντας κεντρική σημασία για τους τρεις πυλώνες του Συμβουλίου της Ευρώπης, που είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, η δημοκρατία και το κράτος δικαίου. Σύμφωνα με αυτό, προστατεύεται το δικαίωμα των ατόμων να σχηματίζουν, να διατηρούν και να εκφράζουν τις απόψεις τους, χωρίς καμία παρέμβαση (European Convention on Human Rights). Αυτό είναι ζωτικής σημασίας για την πραγματοποίηση όλων των άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ελευθερία της έκφρασης δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες να κάνουν επιλογές, να συμμετέχουν ενεργά σε δημοκρατικές διαδικασίες και να διασφαλίζουν τα συμφέροντά τους σύμφωνα με τις αρχές του κράτους δικαίου. Επομένως, αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για τη δημοκρατική ασφάλεια και αξίζει την προσοχή των κρατών – μελών (Information Society Department, 2019). Ακόμη, προτείνεται στην αναφορά, η εκτεταμένη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, που σχετίζεται με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, να ενσωματωθεί με συνέπεια στα εθνικά δικαστικά και ρυθμιστικά συστήματα.

Σχετικά με τις νομικές εγγυήσεις, όπως αναφέρεται και στο report, η ενεργοποίηση του νομικού και ρυθμιστικού περιβάλλοντος είναι απαραίτητη για τη διασφάλιση της ελευθερίας της έκφρασης. Οι νόμοι για τη ρητορική μίσους, καθώς και για άλλους τομείς, που περιορίζουν τα δικαιώματα της ελεύθερης έκφρασης, πρέπει να

καταρτιστούν ως στενές εξαιρέσεις από την βασική αρχή της ελεύθερης ροής ιδεών (Information Society Department, 2019). Επιπλέον, τυχόν εθνικοί νόμοι που προβλέπουν κυρώσεις κατά του λόγου, ιδίως ποινικού χαρακτήρα, πρέπει να εφαρμόζονται από τις εθνικές αρχές, λαμβάνοντας υπόψη τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.

Ακόμη, σε αυτή την έκθεση, τονίζεται ότι λόγω των απαιτήσεων του πλουραλισμού και της ανεκτικότητας – εννοιών που καθίστανται απαραίτητες για τη συνοχή μίας δημοκρατικής κοινωνίας – τα όρια μεταξύ της ελεύθερης έκφρασης και της εκφοράς λόγου σε άτομο ή σε ομάδα ατόμων, σε βαθμό που αποτελεί προσβολή για αυτό το άτομο ή την ομάδα, είναι αρκετά λεπτά. Έτσι, φαινόμενα ρητορικής μίσους, θα πρέπει να εντοπίζονται και να εγκαλούνται, σύμφωνα με τη διεθνή - και κατά περίπτωση, την εθνική - έννομη τάξη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΜΙΣΟΥΣ

2.1 Ορίζοντας τη ρητορική μίσους

Ο πυρήνας του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, που θεσμικά προστατεύεται, ενέχει την ελεύθερη έκφραση απόψεων, ιδεών και ιδεολογημάτων, ακόμη και προσβλητικών, δηκτικών ή απαξιωτικών. Αυτό όμως αποτελεί ένα θεμελιώδες γνώρισμα του δημοκρατικού πολιτεύματος (Δαγτόγλου, 2012). Ωστόσο, η δημόσια έκφραση ρατσιστικού λόγου και η ρητορική μίσους, που προτρέπουν σε πράξεις βίας ή υποκινούν την εκδήλωση μίσους, μέσω των οποίων ένας άνθρωπος ή μια ομάδα ανθρώπων διέρχονται ταλάντευσης μεταξύ δικαιώματος πλήρους συμμετοχής στην κοινωνική ζωή και περιθωρίου, λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής ή σεξουαλικού προσανατολισμού ή οποιουδήποτε άλλου γνωρίσματος, δεν προστατεύονται από την ελευθερία λόγου, τουναντίον, αποτελούν ποινικά κολάσιμες πρακτικές (Keen & Georgescu, 2020). Ο διαχωρισμός ανάμεσα στην ελευθερία της έκφρασης και στη ρητορική μίσους είναι ένα πεδίο συνεχούς προβληματισμού, καθώς η τελευταία, δεν εντοπίζεται μόνο στο γραπτό ή στον προφορικό λόγο, αλλά μπορεί να διαχέεται και μέσω άλλων μορφών, όπως σύμβολα και εικόνες ή και οποιαδήποτε ενέργεια αποσκοπεί στην έκφραση και διάδοση, σχετικών με αυτή, μηνυμάτων (Keen & Georgescu, 2020). Η ειδοποίησή τους διαφορά είναι ότι η ρητορική μίσους συμπεριλαμβάνει τόσο το στιγματισμό ανθρώπων ή ομάδων, όσο και την υποκίνηση σε πράξεις βίας κατά αυτών, λόγω ενός ή κάποιων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων.

Συνάγεται λοιπόν, ότι για να θωρακιστεί το αναφαίρετο – για μια δημοκρατική κοινωνία – δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, θα πρέπει να οριοθετηθεί εννοιολογικά, το εργαλείο της ρητορικής μίσους. Η αποσαφήνιση του περιγράμματος της έννοιας της ρητορικής μίσους συνιστά μία επιπλέον ασπίδα για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, που επίσης η αξία της αποτελεί θεμέλιο των δημοκρατικών κοινωνιών. Σε διαφορετική περίπτωση, όταν το περίγραμμα μίας έννοιας ή ενός φαινομένου είναι θολό και δεν έχει αποκρυσταλλωθεί, η έννοια αυτή ή το φαινόμενο, όπως στην

περίπτωση μας η ρητορική μίσους, ενισχύεται και μπορεί να διευκολυνθεί η διαδικασία εισχώρησής της/ του στην ανθρώπινη κουλτούρα και αναπαραγωγής.

Έτσι, παρόλο που δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός σχετικά με τη ρητορική μίσους, ή διεθνώς, το hate speech και δεν έχει επιτευχθεί, μέχρι στιγμής, απόλυτη σύγκλιση ως προς την οριοθέτηση της έννοιας, το Συμβούλιο της Ευρώπης προέβη στον ορισμό του hate speech, σε μία σύσταση προς τα κράτη – μέλη το 1997, σύμφωνα με την οποία *«ο όρος ρητορική μίσους θεωρείται ότι καλύπτει όλες τις μορφές έκφρασης που διαδίδουν, υποκινούν, προωθούν ή δικαιολογούν το φυλετικό μίσος, την ξενοφοβία, τον αντισημιτισμό ή άλλες μορφές μίσους που βασίζονται στη μισαλλοδοξία συμπεριλαμβανομένων: μισαλλοδοξία που εκφράζεται από επιθετικό εθνικισμό και εθνοκεντρισμό, διάκριση και εχθρότητα κατά των μειονοτήτων και των μεταναστών πρώτης και δεύτερης γενιάς»* (Council of Europe, 1997). Όπως φαίνεται, ο ανωτέρω ορισμός δεν δύναται να καλύψει όλες τις γενεσιουργούς αιτίες και τις εκροές του φαινομένου και για το λόγο αυτό η προσθήκη της έκφρασης *«άλλες μορφές μίσους»* δημιουργεί μία ομπρέλα υπό την οποία μπορεί να διευρυνθεί το πεδίο αιτιολόγησης εκδήλωσης της ρητορικής μίσους, πέραν *«του φυλετικού μίσους, της ξενοφοβίας και του αντισημιτισμού»*. Εξάγεται λοιπόν, ότι η ρητορική μίσους είναι μία πολυσχιδής έννοια, που μπορεί να διαθέτει διάφορες προεκτάσεις και να έχει διαφόρων ειδών αντικρίσματα, καλύπτοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, μία συνθετότητα των καταστάσεων και ενισχύοντας την εθνική, τη φυλετική ή άλλη μορφή εχθρότητας, που έχει ως έρεισμα την αδιαλλαξία (Volkova et al, 2011).

Περίπου μία εικοσαετία αργότερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, που όπως αναφέρθηκε και στην Εισαγωγή της παρούσας εργασίας θεσπίστηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης και αποτελεί αυτοτελές όργανο ανθρωπίνων δικαιωμάτων της Ένωσης, λαμβάνοντας υπόψη τις νέες γεωπολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, προχώρησε σε έναν αναλυτικότερο και περισσότερο συμπεριληπτικό ορισμό της ρητορικής μίσους, που αντανάκλα εναργέστερα τη σύγχρονη κοινωνική ζωή. Αξίζει να αναφερθεί ότι, η Επιτροπή, δεδομένου ότι όλα τα ανθρώπινα όντα ανήκουν στο ίδιο είδος, απορρίπτει τις θεωρίες που βασίζονται στην ύπαρξη διαφορετικών φυλών. Ωστόσο, στην υπ' αριθμόν 15 Σύσταση, στην οποία επιχειρείται μία περισσότερο ολιστική προσέγγιση αναφορικά με τον όρο της ρητορικής μίσους, η Επιτροπή χρησιμοποιεί τον όρο φυλή για να διασφαλίσει ότι εκείνα τα άτομα που θεωρούνται γενικά και εσφαλμένα ότι ανήκουν σε διαφορετική

φυλή ή γένος δεν αποκλείονται από την προστασία, που προβλέπεται στη Σύσταση (ECRI, 2016). Σύμφωνα με αυτήν λοιπόν, «η ρητορική μίσους συνεπάγεται τη χρήση μίας ή περισσότερων συγκεκριμένων μορφών έκφρασης – δηλαδή, της υπεράσπισης, της προώθησης ή της υποκίνησης της δυσφήμισης, του μίσους ή της κακοποίησης ενός ατόμου ή μίας ομάδας ατόμων, καθώς και κάθε παρενόχληση, προσβολή, χρήση αρνητικών στερεοτύπων, στιγματισμό ή απειλή σε αυτό το άτομο ή την ομάδα ατόμων και οποιαδήποτε αιτιολόγηση όλων αυτών των μορφών έκφρασης, η οποία βασίζεται σε έναν ανεξάντλητο κατάλογο προσωπικών χαρακτηριστικών ή καταστάσεις που περιλαμβάνουν τη «φυλή», το χρώμα, τη γλώσσα, τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, την καταγωγή, την εθνικότητα, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, την ηλικία, την αναπηρία, το κοινωνικό ή το βιολογικό φύλο, την ταυτότητα φύλου και το σεξουαλικό προσανατολισμό» (ECRI – European Commission against Racism and Intolerance, 2016). Ακόμη, η Επιτροπή καθιστά σαφές ότι η χρήση του hate speech μπορεί να αντικατοπτρίζει ή να προωθεί την αδικαιολόγητη υπόθεση ότι ο χρήστης είναι κατά κάποιο τρόπο ανώτερος από ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων, με αποτέλεσμα αυτός να υποκινεί άλλους σε πράξεις βίας, εκφοβισμού, εχθρότητας ή διάκρισης απέναντι σε εκείνους που στοχοποιούνται από τη ρητορική μίσους και θεωρούνται από τον υποδουλιστή ως υποδεέστεροι ή κατώτερης αξίας. Επιπλέον, οι μορφές έκφρασης που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της προαναφερθείσας Σύστασης μπορούν να περιλαμβάνουν τη δημόσια άρνηση, την υποβάθμιση, την δικαίωση ή τη συγχώρηση εγκλημάτων γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας ή εγκλημάτων πολέμου που έχουν διαπιστωθεί από δικαστήρια ότι έχουν συμβεί, καθώς και την εκθείαση ατόμων που έχουν διαπράξει τέτοια εγκλήματα (ECRI, 2016).

Αναφορικά με το εθνικό επίπεδο, η ελληνική νομοθεσία δεν προβαίνει στην αποσαφήνιση του όρου της ρητορικής μίσους, υιοθετώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις διεθνείς και ευρωπαϊκές επιταγές σχετικά με τη σκιαγράφηση της ορολογίας και του διαχωρισμού της από το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης. Παρά τη σιωπηρή παραδοχή, η Ελλάδα ως χώρα που κύρωσε διεθνείς συμβάσεις, δέχθηκε εν έτει 2009, ισχυρές συστάσεις από επιτροπές εμπειρογνομόνων σχετικά με την εφαρμογή αυτών των συμβάσεων. Τόσο η Επιτροπή του ΟΗΕ για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, όσο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας του Συμβουλίου της Ευρώπης, εξέδωσαν εκθέσεις, σύμφωνα με τις οποίες το ελληνικό κράτος δεν εφαρμόζει αποτελεσματικά τις νομικές διατάξεις που

αποσκοπούν στην εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων και του φυλετικού μίσους και καλούν τις ελληνικές αρχές αφενός να εξετάσουν λεπτομερώς την εφαρμογή των διατάξεων ποινικού δικαίου κατά του ρατσισμού και να μεριμνήσουν για τη συνεχή εκπαίδευση που παρέχεται σε δικαστές και εισαγγελείς στην οποία πρέπει να τονίζεται η νομοθεσία κατά του ρατσισμού και αφετέρου να διασφαλίσουν την αμελλητί τιμωρία των παραβάσεων του Νόμου 927/1979 ως ίσχυε μέχρι τότε (Δημητράς, 2013). Ωστόσο, το ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας είναι ξεκάθαρο στην προσήλωσή του σε αρχές που είναι ασυμβίβαστες με την ιδεολογία του ρατσισμού και βάσει αυτού μπορεί να στοιχηθεί ένα κανονιστικό πλαίσιο προστασίας και σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και θωράκισής της από φαινόμενα βίας, ρατσισμού, μισαλλοδοξίας κτλ. Οι διατάξεις του άρθρου 5 παρ. 2 ορίζουν ότι *«Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων»*. Έτσι, με τον Ν. 4285/2014 (Α' 191) τροποποιείται ο Ν. 927/1979 (Α' 139) και επιτυγχάνεται προσαρμογή της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας στην απόφαση πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της Ευρώπης «για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξеноφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328)...». Συγκεκριμένα, στο άρθρο 1 περί δημόσιας υποκίνησης βίας ή μίσους *«Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση τριών (3) μηνών έως τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή πέντε έως είκοσι χιλιάδων (5.000 -20.000) ευρώ»*.

Η απαρχή όμως αυτής της πρόσφατης και σύγχρονης οριοθέτησης του περιεχομένου του hate speech εντοπίζεται σε διεθνικό επίπεδο, μερικές δεκαετίες πριν, όταν η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε, το 1965, τη Διεθνή Σύμβαση για την Κατάργηση κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων σύμφωνα με την οποία *«...ο όρος "φυλετική διάκρισις" υποννοεί πάσαν διάκρισιν, εξαίρεσιν, παρεμπόδισιν ή*

προτίμησιν βασιζομένην επί της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής ή της εθνικής ή εθνολογικής προελεύσεως με τον σκοπόν ή αποτέλεσμα εκμηδενίσεως ή διακινδυνεύσεως της αναγνώρισεως, απολαύσεως ή ασκήσεως, υπό όρους ισότητος, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών εις τον πολιτικόν, οικονομικόν, κοινωνικόν, μορφωτικόν ή οιονδήποτε άλλον τομέα του δημοσίου βίου». Ακόμη, καταδικάζει τόσο τις προπαγανδιστικές πράξεις, όσο και τη δημιουργία και τη συμμετοχή σε οργανώσεις, η φιλοσοφία των οποίων βασίζεται σε ανεδάφικες θεωρίες ανωτερότητας μίας φυλής ή μίας ομάδας ατόμων με σκοπό την υποκίνηση μίσους. Επιπλέον, η Σύμβαση αποτελεί γενεσιουργό θεσμό της Επιτροπής για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, η οποία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω στην περίπτωση της Ελλάδας, έχει ως σκοπό τον έλεγχο της εφαρμογής των επιμέρους διατάξεων της Σύμβασης και την υποβολή εκθέσεων προς τα κράτη – μέλη. Παρατηρείται λοιπόν, ότι η παγκόσμια κοινωνία, μετά από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και αφού επιχειρήθηκε να διασφαλιστούν η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, τα δικαιώματα του ανθρώπου, η ειρήνη, η ασφάλεια, η αποφυγή οποιασδήποτε διασάλευσης της αρμονικής συμβίωσης των εθνών με ποικίλους τρόπους, διατράνωνε την ανάγκη της οικουμενικότητας. Γίνονται προσπάθειες, ένθεν κι ένθεν, να επιτευχθεί μία κανονιστική μη ατομοκρατική κοινή ηθική με άξονα την αμοιβαία καθολικότητα και βασικούς πυλώνες τα νομιμοποιημένα συμφέροντα και δικαιώματα και την αρχή του ίσου σεβασμού (Gewirth, 1996).

2.2 Μοντέλα αντιμετώπισης του hate speech

Τόσο οι σύγχρονοι νομικοί, όσο και οι θεωρητικοί της ελευθερίας του λόγου διερωτώνται κατά πόσο είναι θεμιτό ένα δημοκρατικό πολίτευμα να ποινικοποιεί έναν οποιονδήποτε λόγο. Έτσι, η διεθνής συζήτηση έχει επικεντρωθεί σε δύο βασικές τάσεις αναφορικά με την νομική διάσταση της αντιμετώπισης της ρητορικής μίσους (Brugger, 2002). Η μία, που ακολουθεί μία περισσότερο φιλελεύθερη φιλοσοφία, είναι απορριπτική αναφορικά με την ποινικοποίηση της ρητορικής μίσους και προτάσσει και προστατεύει την πλήρη ελευθερία του λόγου. Ο λόγος γίνεται για το αμερικάνικο μοντέλο που έχει διαμορφωθεί από το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ (Supreme Court). Η άλλη, που διαθέτει περισσότερο μετριοπαθή χροιά, θωρακίζει τις ευάλωτες ομάδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, ποινικοποιώντας το μισαλλόδοξο

λόγο. Αυτή η τάση, αντανακλά, κυρίως, την Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και διεθνείς οργανισμούς, που έχουν ως δεδηλωμένο σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσα από το πρίσμα της δημοκρατίας και της δικαιοσύνης (π.χ. Συμβούλιο της Ευρώπης).

Οι δύο παραπάνω κατευθύνσεις διαθέτουν διαφορετικούς προσανατολισμούς, οι ρίζες των οποίων, κατά περίπτωση, έχουν ιστορικές και κοινωνικές διαστάσεις. Έτσι, η προστασία της ελευθερίας του λόγου και της έκφρασης, έχει κατοχυρωθεί με την πρώτη τροποποίηση του Αμερικανικού Συντάγματος, κατά την οποία, ο ανώτατος Αμερικανός δικαστής Hugo Black δήλωσε *«Το Κογκρέσο δεν θα θεσπίσει κανένα νόμο που να περιορίζει την ελευθερία του λόγου ή του τύπου. Και όταν λέμε κανέναν, εννοούμε κανένα νόμο»* (Χατζής, 2011). Η ιδέα της απόλυτης προστασίας του λόγου και της έκφρασης δε μπορεί να καταρριφθεί. Ο όποιος περιορισμός δε μπορεί να είναι θεμιτός. Ακόμη και ο εξτρεμιστικός λόγος πρέπει να προστατεύεται, διαφορετικά, η φήμωση, ακόμη και ακραίων ιδεών, δε συνιστά μία ηθική της σύγκρουσης, η οποία ενισχύει τη δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τον ίσο σεβασμό όλων (Waldron, 2006). Άλλωστε, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ έχει προβλέψει για το κριτήριο του σαφούς και παρόντος κινδύνου, βάσει του οποίου κρίνεται το δίκαιο του περιορισμού της ελευθερίας του λόγου (Τσακυράκης, 1997). Ακόμη, σύμφωνα με την αρχή της ελεύθερης αγοράς ιδεών, κάθε λόγος, άποψη, ιδέα ή ιδεολογία, έχει θέση σε αυτήν, όσο ακραία/-ος, υποτιμητική/-ος ή προκλητική/-ος κι αν είναι και η καλύτερη αντιμετώπιση είναι ο αντίλογος, που προκύπτει μέσα από την ίση μεταχείριση (Τσακυράκης, 1997). Επίσης, μία πιο επιθετική θεωρία στο μοντέλο του περιορισμού της ελευθερίας του λόγου λόγω των κυρώσεων που προβλέπονται για τη ρητορική μίσους, αναφέρει ότι με αυτόν τον τρόπο δε μπορεί να επέλθει καμία λύση, τουναντίον μπορεί να έχει αντίθετα αποτελέσματα, γιατί η απαγόρευση, συνήθως επιφέρει αρχικά αντίδραση κι έπειτα διόγκωση του φαινομένου (Heinze, 2006). Από την άλλη, σχετικά με το «ευρωπαϊκό μοντέλο», η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η ισότητα είναι πιο καίριες από το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση (Brugger, 2002). Ο περιορισμός ρατσιστικών και μισαλλόδοξων απόψεων συμβάλλει στην εξάλειψη των διακρίσεων και στην επίτευξη της ισότητας. Ειδικά οι ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι περισσότερο ευαίσθητες σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ανθρώπινης αξιοπρέπειας, καθώς η πρόσφατη ιστορία της Ευρώπης έχει δείξει ότι οι ολοκληρωτικές ιδεολογίες μπορούν να κυριαρχήσουν με ολέθρια αποτελέσματα

(Mcgonagle, 2001). Επίσης, η ρητορικής μίσους δε μπορεί να θεωρηθεί ότι συνδράμει στη διεξαγωγή διαλόγου, ούτε ότι έχει ως σκοπό την εξέλιξη και την πρόοδο των συμμετεχόντων. Έτσι, ο περιορισμός της είναι αναγκαίος, γιατί ακόμη κι αν δεν συμβάλλει στην εξάλειψη του ρατσισμού, έχει παιδευτικό χαρακτήρα (Τσακυράκης, 1997). Επιπρόσθετα, μία μετωπική θεωρία του μοντέλου αυτού έναντι του αμερικανικού, υποστηρίζει ότι η εκφορά του μισαλλόδοξου λόγου δεν εμπίπτει στο πεδίο της ελευθερίας της έκφρασης, δηλαδή οποιοσδήποτε λόγος χαρακτηρίζεται από ρατσισμό ή μισαλλοδοξία δεν αποτελεί καν ανθρώπινη έκφραση. Άλλωστε, αυτού του είδους ο λόγος φιμώνει τους ανθρώπους που βρίσκονται στο στόχαστρό του, λόγω κάποιων χαρακτηριστικών που διαθέτουν, με σκοπό να υποβαθμίσει την έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, κατατάσσοντας τους ανθρώπους σε ανώτερους και κατώτερους, να καταρρίψει κάθε έννοια ισότητας και να διαταράξει τα θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνικής συνοχής (Ράμμος, 2015).

2.3 Το υπόβαθρο του μίσους

Η ρητορική μίσους, που συνιστά προκατειλημμένη, εχθρική και κακόβουλη λεκτική, συμβολική και επικοινωνιακή συμπεριφορά ή δράση κατά ορισμένων ομάδων ή ανθρώπων λόγω των πραγματικών τους ή των αντιληπτών τους χαρακτηριστικών, απαρτίζεται από δύο δομικά συστατικά, την ομιλία, που μπορεί να είναι και εξωλεκτική και το μίσος (Brown, 2017), το οποίο διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο και λειτουργεί ως διασπαστική ουσία στην ανθρώπινη συνύπαρξη.

Το μίσος σπάνια αναγνωρίζεται ως πρωταρχικό αναδυόμενο συναίσθημα από τους ερευνητές της Επιστήμης της Ψυχολογίας (Arnold, 1960). Τουναντίον, αναγνωρίζεται ως ένα συγκεκριμένο συναίσθημα που ομαδοποιείται με άλλα παρόμοια συναισθήματα, όπως η οργή, που αποτελεί υποκατηγορία του φθόνου και του θυμού (Shaver, Schwartz, Kirson & O' Conner, 1987). Έτσι, το μίσος αποτελεί απόρροια της ένωσης πρωτογενών και δευτερογενών συναισθημάτων. Για το λόγο αυτό, περιγράφεται ως ένα σύνθετο συναίσθημα, που αποτελεί δημιούργημα της αλληλεπίδρασης των συναισθημάτων της οργής, του φόβου και της αηδίας (McDougall, 2001) ή προέρχεται από την ενοποίηση των «ομάδων» της απέχθειας και της αηδίας, του θυμού και του φόβου και της υποτίμησης και της περιφρόνησης (Sternberg, 2003). Σύμφωνα με την τελευταία θεωρία, οι συνδυασμοί της ενοποίησης

των ανωτέρω ομάδων μπορούν να παράγουν διαφορετικούς τύπους μίσους. Ωστόσο, τα άτομα που βιώνουν το συναίσθημα του μίσους, πιθανολογείται ότι έχουν υποστεί τα ίδια κακή μεταχείριση και έτσι το μίσος προκύπτει ως αποτέλεσμα των δικών τους ηθικών παραβιάσεων (Fitness & Fletcher, 1993).

Εξάγεται ότι το μίσος αν μετουσιωθεί σε ενέργειες, μπορούν να προκύψουν διακρίσεις, παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κοινωνικό αποκλεισμό. Γι' αυτό το λόγο η ρητορική μίσους, αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί παθογένεια για τις κοινωνίες που ευδοκιμεί. Ακόμη, οι πράξεις που ενέχουν μίσος ή είναι αποτέλεσμα αυτού, μπορούν να μετατραπούν από ακραίες σε θανατηφόρες. Αυτή η κλιμάκωση του μίσους και της βίας αποκρυσταλλώνεται μέσα από την απεικόνιση της πυραμίδας του μίσους (pyramid of hate) του Συνδέσμου κατά της Δυσφήμισης (Anti - Defamation League), που αποτελεί έναν οργανισμό κατά του μίσους, από το 1913, με διαχρονική αποστολή να εξασφαλίσει δικαιοσύνη και δίκαιη μεταχείριση για όλους.

Εικόνα 1: Pyramid of Hate – ADL (2019)

Η Πυραμίδα του Μίσους δείχνει την επικράτηση της προκατάληψης, του μίσους και της καταπίεσης στην κοινωνία μας. Είναι οργανωμένη σε κλιμακούμενα επίπεδα

στάσεων και συμπεριφορών που αναπτύσσονται με πολυπλοκότητα από κάτω προς τα πάνω (bottom – up). Όπως μια πυραμίδα, τα ανώτερα επίπεδα υποστηρίζονται από τα χαμηλότερα επίπεδα. Η προκατάληψη σε κάθε επίπεδο επηρεάζει αρνητικά τα άτομα, τους θεσμούς και την κοινωνία και καθίσταται ολοένα και πιο δύσκολο να αμφισβητηθεί και να διαλυθεί, καθώς κλιμακώνεται η συμπεριφορά. Όταν η προκατάληψη δεν ελέγχεται, γίνεται «κανονικοποιημένη» και συμβάλλει σε ένα μοτίβο αποδοχής διακρίσεων, μίσους και αδικιών στην κοινωνία. Ενώ κάθε προκατειλημμένη στάση ή πράξη δεν οδηγεί σε γενοκτονία, κάθε γενοκτονία έχει βασιστεί στην αποδοχή στάσεων και ενεργειών που περιγράφονται στα χαμηλότερα επίπεδα της πυραμίδας. Όταν αμφισβητούμε αυτές τις προκατειλημμένες συμπεριφορές και συμπεριφορές στον εαυτό μας, τους άλλους και τους θεσμούς, μπορούμε να διακόψουμε την κλιμάκωση της προκατάληψης και να καταστήσουμε πιο δύσκολη την άνθηση των διακρίσεων και του μίσους.

Έτσι, όπως φαίνεται και στην εικόνα, στη βάση της πυραμίδας συναντούμε τα στερεότυπα, το φόβο για το διαφορετικό, την δικαιολόγηση των προκαταλήψεων, την αναζήτηση όμοιων ατόμων, αλλά και την αναζήτηση επιβεβαίωσης των υφιστάμενων πεποιθήσεων. Στο δεύτερο επίπεδο έχουμε τους μεροληπτικούς αστεϊσμούς, την υποτίμηση, την πολιτιστική ιδιοκτησία, τον κοινωνικό αποκλεισμό, το χλευασμό και τον εκφοβισμό. Στη μέση της πυραμίδας, το τοπίο πλέον είναι ξεκάθαρο και η σοβαρότητα της κατάστασης δε μπορεί να λανθάνει, καθώς η ανισότητα αναπτύσσεται με δαιμονιώδη ρυθμό σε επίπεδο ποινικής δικαιοσύνης, ή στην απασχολησιμότητα, ή ακόμη και στη μισθοδοσία. Αναφορικά με το επόμενο επίπεδο, η βία επιδεικνύει τη μετωπική της διάσταση και συναντούμε απειλές, βεβήλωση, βανδαλισμό, εμπρησμό, επίθεση, βιασμό, δολοφονία και τρομοκρατία. Τέλος, το τελευταίο επίπεδο, αποτελεί το κόκκινο συναγερμό, που μπορεί να κρούσει η ανθρωπότητα για την αυτό – διασφάλισή της, καθώς σε αυτό υπάρχει η πράξη ή η πρόθεση της σκόπιμης και συστηματικής εκμηδένισης των ανθρώπων.

3.1 Η ιδεολογία του ρατσισμού

Η έννοια της ράτσας, που συχνά ταυτίζεται με αυτή της φυλής, η οποία οδήγησε στην κατασκευή του ρατσισμού, έκανε την εμφάνισή της στην Ισπανία, το 13^ο αιώνα, όταν η τελευταία τελούσε υπό αραβική κατοχή και εικάζεται ότι προέρχεται από την αραβική λέξη *gas*, που σημαίνει τον επικεφαλής γένους, νοηματοδοτώντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, τη φυλετική καταγωγή των ατόμων (Παπαδημητρίου, 2000). Ωστόσο, ο ρατσισμός δεν αποτελεί ένα φαινόμενο που ξαφνικά εμφανίστηκε τον 13^ο αιώνα. Ούτε βέβαια, είναι ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο. Τουναντίον, υπήρχε στην πλειοψηφία των ανθρώπινων κοινωνιών από την αρχαιότητα, εκφραζόταν διαφορετικά και μόλις τους τελευταίους αιώνες απέκτησε ιδεολογικό υπόβαθρο. Το 16^ο αιώνα λοιπόν, περίοδος κατά την οποία ανακαλύφθηκε ο Νέος Κόσμος, με τη γένεση του αποικιοκρατικού συστήματος, εμφανίζεται η φυλετική ιδέα στον ευρωπαϊκό χώρο (Cox, 1970). Κατά την αποικιοκρατία, οι υπόδουλοι λαοί θεωρήθηκαν όντα κατώτερα του ανθρώπινου είδους και φυσικά η δουλεία ήταν μία καθαρά «νόμιμη» ενέργεια, που για να αποδειχθεί ότι συνέβαινε για καλό όλης της ανθρωπότητας, συνοδευόταν από διάφορα επιστημονικά ιδεολογήματα της εποχής περί γενετικής κατωτερότητας των αυτόχthonων πληθυσμών. Ακόμη, από το 17^ο αιώνα κι έπειτα, επιχειρείται διεπιστημονική ταξινόμηση του ανθρώπινου γένους με κριτήρια της φυλή και τα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων (Benedict, 1943). Εξάγεται, λοιπόν, ότι ο ρατσισμός, κατά την προσέγγισή του, συνδέεται με τα φυσικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου, που σχετίζονται με την πνευματική και ηθική του υπόσταση (Wieviorka, 1998).

Από κοινού η έννοια της φυλής, σε οποιοδήποτε ιδεολογικό υπόβαθρο και η εισαγωγή της φυλετικής ιδέας, προσδίδουν κοινωνικό και ενίοτε πνευματικό περιεχόμενο σε βιολογικές ιδιότητες ανθρώπινων ομάδων, οι οποίες είναι, αδιαμφισβήτητα, κληρονομικού χαρακτήρα (Miles, 1989). Έτσι, οι γενετικές και βιολογικές διαφορές ανάμεσα στους λαούς, χρησιμοποιούνται ως κριτήριο

αξιολόγησης και φυλετικής ιεράρχησης σε ανώτερους (που μπορούν να εξουσιάζουν) και κατώτερους (που μπορούν να εξουσιάζονται) λαούς (Παπαδημητρίου, 2000).

Στον αντίποδα βρίσκονται οι Διακηρύξεις της UNESCO το 1949 και το 1951, στις οποίες επισημαίνεται ότι ο όρος φυλή στερείται κάθε ουσιαστικού περιεχομένου και ότι οι φυλετικές θεωρίες και η φυλετική ιδέα εν γένει, δεν διαθέτουν κανένα επιστημονικό έρεισμα αυταπόδεικτο ή μη (UNESCO, 1970). Οι φυλές δεν αποτελούν αδιάσειστη βιολογική πραγματικότητα, αλλά κοινωνική φαντασίωση (Miles, 1989). Η έννοια της φυλής αποτελεί περισσότερο κατασκεύασμα επιστημονικής φαντασίας, παρά μία έννοια με κοινωνικό και επιστημονικό φορτίο. Η ταξινόμηση της έννοιας και η μετέπειτα διάκρισή της σε ανώτερες και κατώτερες φυλές, αποτελεί μία αυθαίρετη κατασκευή, με σκοπό την ιδεολογική παραπλάνηση των ανθρώπων και στόχο τη νομιμοποίηση υφιστάμενων σχέσεων εξουσίας (Παπαδημητρίου, 2000).

Ο όρος «ρατσισμός» συναντάται στη διεθνή κοινότητα, κατά το μεσοπόλεμο, το 1938, με το έργο του Hirschfeld, "Racism", του οποίου σκοπός ήταν η διερεύνηση της φυλετικής θεωρίας που υπογράμμιζε το δόγμα του φυλετικού πολέμου (Bauer, 2010). Μετά από τόσες δεκαετίες, η έννοια του ρατσισμού έχει μετασχηματιστεί, όπως το ίδιο συνέβη και στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες των κοινωνιών. Έχοντας πλέον χρονική απόσταση από το μεσοπόλεμο, που γινόταν αναφορά στον όρο του ρατσισμού, μπορούμε να διαχωρίσουμε τον τελευταίο σε δύο είδη, που αντανακλούν το περίγραμμα, τη δομή και την ισχύ της έννοιας στην εποχή της αρχικής νοηματοδότησης του φαινομένου και στη σύγχρονη εποχή.

Έτσι, αναφορικά με την προγενέστερη εποχή, διακρίνεται η ανάπτυξη του πρωτορατσισμού, ως ευρύτερα σύγχρονου φαινομένου (Taguieff, 1998). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, ο ρατσισμός είναι ένα δόγμα φυλετικού καθορισμού, που προσδίδει επιστημονικά ερείσματα στην ύπαρξη της ανισότητας των φυλών και εξηγεί την ανθρώπινη παγκόσμια ιστορία και εξέλιξη. Μία ενδεικτική μορφή αυτού του πρωτογενούς ρατσισμού, είναι η ευρωπαϊκή επεκτατική πολιτική και η αποικιακή εκμετάλλευση των ιθαγενών κοινωνικών ομάδων. Υπό το πρίσμα του βιολογικού ρατσισμού, καθιερώνεται η παραδοσιακή σημασία του όρου, σύμφωνα με την οποία, βάσει των σωματικών χαρακτηριστικών των ανθρώπων, διαμορφώνονται ταξινομήσεις και κατηγοριοποιήσεις του ανθρώπινου είδους, ανάμεσα στις οποίες σχηματίζονται σχέσεις ανισότητας (Taguieff, 1998). Λαμβάνοντας υπόψιν αυτή τη διαιρετική θεωρία του ανθρώπινου γένους, όπου ευρίσκονται ανώτεροι και κατώτεροι

λαοί, με βάση τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά, οι λαοί που ανήκουν στη λευκή φυλή είναι εκ φύσεως ανώτεροι και ως εκ τούτου προορισμένοι να εξουσιάζουν όλους τους υπόλοιπους λαούς (Παπαδημητρίου, 2000).

Ωστόσο η θεωρία του κλασικού ρατσισμού και της αξιακής διαίρεσης των ανθρώπων, στην οποία υπεισέρχεται, φθίνει ολοένα και περισσότερο σήμερα, καθώς το σύστημα της φυλετικής αιτιολόγησης ενέχει ψυχοκοινωνικά στοιχεία και έντονο πολιτισμικό φορτίο. Η έννοια του πρωτορατσισμού λοιπόν, έχει αντικατασταθεί ιδεολογικά και σημασιολογικά, από αυτήν του νεορατσισμού ή του πολιτισμικού ρατσισμού (Balibar, 1991). Η βάση του νεορατσισμού αναπτύσσεται σε εθνολογικές – πολιτισμικές διαφορές ή ιδιαιτερότητες και όχι τόσο σε ανθρωπολογικούς διαχωρισμούς (Balibar & Wallerstein, 1991). Αυτός ο διαφοριστικός ρατσισμός διακρίνει τους πολιτισμούς και τα έθνη σε ανώτερους/-α και κατώτερους/-α και τους/τα ορίζει με έναν άκαμπτο διαχωριστικό προσδιορισμό, που δεν ευνοούνται οι προσμίξεις και επιδιώκεται η διατήρηση της καθαρότητας και της ακεραιότητας του ανώτερου πολιτισμού ή έθνους (Gaignard, 2018). Για το λόγο αυτό, οι πολιτισμικά διαφορετικοί μετανάστες ή πρόσφυγες, αντιμετωπίζονται ως ανεπιθύμητοι ξένοι, που απειλούν να παρεισφρήσουν στην εθνική ομοιογένεια και να τη διαταράξουν, όπως και να αλλοιώσουν την εθνική ταυτότητα λόγω των διαφορετικών τους πολιτισμικών πεποιθήσεων (Stolcke, 1995).

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι ο κλασικός ρατσισμός και ο πολιτισμικός ρατσισμός μπορούν να στοιχηθούν πάνω σ' ένα κοινό άξονα, γιατί η σύστασή τους είναι όμοια, σε αντίθεση με τη δομή τους, που είναι αλλότροπη. Σχετικά με τις ειδοποιούς διαφορές του πρωτορατσισμού και του νεορατσισμού είναι η αντικατάσταση των όρων φυλή και φυλετική καθαρότητα με τους όρους πολιτισμός και πολιτισμική ταυτότητα, καθώς και η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την έννοια της ανισότητας προς την έννοια της διαφοράς (Κωνσταντοπούλου, 1999). Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι η θεωρία του ρατσισμού έχει μία διαχρονική ισχύ και φαίνεται να ακολουθεί τους κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς των ανθρώπινων κοινωνιών, μεταλλάσσοντας τις δομές και τα χαρακτηριστικά του, προκειμένου να επιβιώσει και να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες και να παραμείνει ένα φαινόμενο με βαθιές ρίζες, που σε περίπτωση επικράτησής του η ίδια η έννοια του ανθρώπου και της αξιοπρέπειάς του, θα καταστεί θνησιγενής.

Η νεορατσιστική ρητορική λοιπόν, συνίσταται στην εξύψωση του πολιτισμικού εαυτού ημών και στον εκθειασμό της ανικανότητας των πολιτισμικά άλλων να συνυπάρξουν. Υπό αυτό το πρίσμα η διαφορετικότητα αποτελεί μίasma της καθαρής ομοιογένειας και έτσι ο νεορατσισμός δίνει το φυσικό δικαίωμα σε κάθε εθνική ομάδα, ευρισκόμενη σε νόμιμη άμυνα, να προστατεύσει την ταυτότητά της μέσω πρακτικών βίας, περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, ευτελισμού και εκμετάλλευσης, μετατρέποντας την ετερότητα σε εχθρότητα (Balibar, 1991).

Ακόμη, ο νεορατσιστικός λόγος, δεν είναι εύκολα αποκωδικοποιήσιμος γιατί διαμορφώνεται με το τέχνασμα του άρρητου. Σήμερα, ο αντιμεταναστευτικός λόγος, που αποτελεί ομοούσιο στοιχείο με τη νεορατσιστική ρητορική, υποστασιοποιεί και καθολικεύει την κατωτερότητα των ανεπιθύμητων ξένων. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αντιμεταναστευτική στάση εμφανίζεται ως ομαλή αντίδραση μίας κοινωνίας, η οποία προκειμένου να θωρακίσει το πολιτισμικό της γίνεσθαι αντιμάχεται την πολιτισμική ετερότητα, μετατρέποντας την προαναφερθείσα στάση σε πολιτική αποκλεισμού από το εθνικό – κοινωνικό σώμα των άλλων (Taguieff, 2011).

3.2 Η κατάσταση εχθρότητας ως απόρροια της ξενοφοβίας

Η έννοια της ξενοφοβίας, δηλαδή το αίσθημα αποστροφής και φόβου προς τους ξένους, συνιστά ένα ευρύ φάσμα μέσα στο οποίο διαχέονται ακανόνιστα ρατσιστικές, υποτιμητικές και εχθρικές αντιλήψεις απέναντι σε οποιονδήποτε αποτελεί πρόσθετο μέλος του εθνικού και κοινωνικού κορμού, αγνοώντας την έννοια της πανανθρώπινης αξίας της κοινής καταγωγής όλων των ανθρώπων. Βέβαια, ο φόβος δεν είναι σε όλες τις συνθήκες συνειδητός, αλλά μπορεί να εγκατασταθεί και μέσω των διεργασιών μίμησης, που εμπίπτουν στο πλαίσιο της κοινωνικής μάθησης της ηθικής κρίσης (Bandura, 1969). Σε τέτοιες περιπτώσεις, τα ποσοστά της κοινωνικής μετάδοσης του φόβου είναι υψηλά, καθώς μπορεί να διεισδύσει σε ένα άτομο έμμεσα, μέσω της παρατήρησης, απλά καταλαβαίνοντας ότι κάποιος άλλος φοβάται μία κατάσταση και υιοθετώντας τη στάση αυτή, καθιστώντας φαινόμενα όπως την ξενοφοβία επιδημικά (Μπουλουργούρης, 1996). Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση του όρου της ξενοφοβίας, δεν είναι καθολική και αξιόπιστη, καθώς αναδεικνύει την υπόσταση του φόβου, ο οποίος

δεν είναι το κυρίαρχο στοιχείο στο σύστημα συναισθηματικής καταγραφής ούτε στο αξιακό σύστημα πεποιθήσεων, που στοιχειοθετούν το φαινόμενο της ξενοφοβίας (Sundstrom & Kim, 2014). Επομένως, ο όρος ξενοφοβία γίνεται αντιληπτός ως φόβος ή και εχθρότητα για τους ξένους που έχουν παρεισφρήσει σε μία κοινότητα ή κοινωνία (Fredrickson, 2002).

Το φαινόμενο της ξενοφοβίας, αν και δεν αποτελεί ένα αρτιγενές φαινόμενο, τα τελευταία χρόνια παρουσιάζει μεγάλη άνοδο, κυρίως λόγω της παγκοσμιοποίησης, της μετανάστευσης, της οικονομικής κρίσης και της εν εξελίξει προσφυγικής κρίσης (Λαλιούτη, Γεωργιάδου, Γαλαριώτης & Καφέ, 2017). Ειδικά, η παγκόσμια οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση, που ξέσπασε το 2008, δεν είχε επίδραση μόνο στον οικονομικό τομέα, αλλά είχε επιδράσεις με κοινωνικές, πολιτικές, ηθικές και πολιτιστικές διαστάσεις, που επέφεραν αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις, τις πολιτισμικές ταυτότητες και την οικονομική βιωσιμότητα, οι οποίες ενέτειναν την κοινωνική ανασφάλεια και καλλιέργησαν το συναίσθημα του φόβου (IOM, 2009). Συνεπικουρικά, τα ευρήματα αρκετών ερευνών συνδέουν αυτή την παγκόσμια κρίση με την αύξηση του φαινομένου της ξενοφοβίας, τόσο στην Ευρώπη, όσο και στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η ελληνική κοινωνία εμφανίζει υψηλά ποσοστά απόρριψης των ατόμων διαφορετικής εθνικής ομάδας και χαρακτηρίζεται από μειωμένη ανεκτικότητα προς τους ξένους, αντιμετωπίζοντάς τους ως απειλή για την ταυτότητα και την ενότητά της, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται φαινόμενα εθελούσιας απομάκρυνσης των ντόπιων από περιοχές που ζει μεγάλος αριθμός μεταναστών (Eurobarometer, 2011).

Αυτή η στάση της ολοκληρωτικής απόρριψης, που γεννάται από την ισχυρή αίσθηση απειλής, ερμηνεύεται μέσω της εξίσωσης του ξένου με εχθρό και της παραδοχής ότι η ύπαρξη αυτού του εχθρού ενέχει κινδύνους για το έθνος, την κοινωνία και την κοινότητα, αλλά και για την ταυτότητα του καθενός, αφού η τελευταία θα αλλοιωθεί από την κοινή συνύπαρξη. Σε αυτό το πλαίσιο κινούμενη η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, αποκρυσταλλώνει το περίγραμμα της ξενοφοβίας, μέσα από το πρίσμα του ξενόφοβου: *«Η ξενοφοβία περιγράφει στάσεις, προκαταλήψεις και συμπεριφορές, που απορρίπτουν, αποκλείουν και συχνά εξευτελίζουν άτομα βάσει της αντίληψης εξωγενή ή ξένα στοιχεία, ως προς την κοινότητα, την κοινωνία ή την εθνική ταυτότητα»* (ILO, 2001).

Η ξενοφοβία έχει διασταλτική δράση, που εκτείνεται από τον μικρόκοσμο του Εγώ στο μακροεπίπεδο της κοινωνίας. Η ταλάντωση στα δύο αυτά επίπεδα, αποτελεί και την γενεσιουργό αιτία του φαινομένου της ξενοφοβίας, καθώς η κρίση της ατομικής ταυτότητας με την κατάρρευση του Εγώ και ο φόβος της αλλοτρίωσης της κοινωνίας από ξένα ανεπιθύμητα στοιχεία, οδηγούν στο στιγματισμό, την απόρριψη και τον αφορισμό των ανθρώπων, που κατά το ιδεολόγημα του εθνοκεντρισμού δε μπορούν να αφομοιωθούν στην κοινωνία, λόγω της διαφορετικής πολιτισμικής προέλευσης και για αυτό το λόγο εξοστρακίζονται. Αυτή είναι η λογική του αποδιοπομπαίου τράγου, η οποία αποτελεί μία από τις αρχές, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε ο ανθρώπινος πολιτισμός (Girard, 1986). Ο αποδιοπομπαίος τράγος, μέσα από το πρίσμα των προκαταλήψεων και της ξενοφοβίας, δεν αποτελεί μία σταθερή και συγκεκριμένη ξένη ομάδα ανθρώπων που έχει βρεθεί σε διαφορετική κοινωνία από αυτήν της προέλευσής της, αλλά είναι κάθε ξένη ομάδα ή μειονότητα που εμφανίζεται μέσα στην κοινωνία. Ως εκ τούτου, οι άνθρωποι που απορρίπτουν μία ξένη ομάδα, έχουν την τάση να απορρίπτουν όλες τις ξένες ομάδες, καθώς αυτή είναι η φύση της προκατάληψης, που γεννά την ξενοφοβία και αναπαράγει την εχθρότητα (Allport, 1979).

3.3 Η προκατάληψη και τα νοητικά στάδια από τα οποία διέρχεται

Ως προκατάληψη νοείται η αρνητική στάση ανθρώπων, ενός μέρους ή και ολόκληρης της κοινωνίας, έναντι ατόμων ή συγκεκριμένων ομάδων, ακριβώς λόγω της συμμετοχής τους σε αυτές τις ομάδες. Αυτή η προσέγγιση ορίζει την προκατάληψη ως μία ενιαία, σταθερή και γενικευμένη στάση αντίδρασης με αρνητική χροιά με προσανατολισμό τα μέλη μίας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας, η οποία δύναται να επεκταθεί και σε οποιαδήποτε άλλη ομάδα διαφορετικού πολιτισμικού υποβάθρου ή διαφορετικής καταγωγής ή ακόμη και διαφορετικής ιδεολογίας και κουλτούρας (Allport, 1979). Ακόμη, οι προκαταλήψεις αποτελούν κατ' ουσία κοινωνικές στάσεις με γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφοριστικές διαστάσεις, που μπορούν να ιδωθούν ως πεδίο μάθησης και να μεταδοθούν μέσω της κοινωνικοποίησης (Γκότοβος, 2011). Συνεπώς, εγκαθίστανται στη δομή της σκέψης και της μάθησης

όλων των ανθρώπων, οι οποίοι ανάλογα με τις προσλαμβάνουσες τους είτε τις καλλιεργούν, τις αναπτύσσουν και τις μεταδίδουν, είτε όχι (Van Dijk, 1993).

Η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της προκατάληψης και του γενικού κοινωνικού περιβάλλοντος των ανθρώπων έγκειται στο γεγονός ότι προκειμένου να κατανοήσουν οι άνθρωποι το τελευταίο, προβαίνουν στην επεξεργασία, διαλογή και ομαδοποίηση των πληροφοριών, ώστε τα μηνύματα που λαμβάνουν να είναι εύκολα αποκωδικοποιήσιμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κατηγοριοποίηση των πληροφοριών και η μη συνειδητή κατεργασία τους, οδηγούν στη γνωστική διαδικασία δημιουργίας προκαταλήψεων και στερεοτύπων (Walters, Brown & Wiedlitzka, 2016). Έτσι, η νοητική λειτουργία μπορεί να αποτελέσει, έστω και κατά ένα μέρος της, ως εστία παραγωγής προκαταλήψεων, ακόμη και ακούσια (Allport, 1979). Υπό αυτό το πρίσμα, οι προκαταλήψεις είναι νοητικές κατασκευές, που διαμορφώνονται από τη διαδικασία της γενίκευσης του ανθρώπινου νου, η οποία αποτελεί νοητική απλοποίηση, βάσει της οποίας κατηγοριοποιούνται οι εμπειρίες (Allport, 1979). Σύμφωνα με αυτή τη διαδικασία, ο ανθρώπινος νους ταξινομεί τις εμπειρίες σε κατηγορίες, οι οποίες βάσει των χαρακτηριστικών που έχουν, διαθέτουν προ – κρίσεις, με σκοπό τα νέα εμπειρικά δεδομένα να συσχετιστούν με τα ήδη υπάρχοντα και να επιμεριστούν ταχέως και με ελάχιστη δυνατή προσπάθεια στις διαμορφωμένες κατηγορίες, ενώ περιεχόμενα της ίδιας ομάδας (κατηγορίας) συνδέονται συνήθως με παρόμοιο συναίσθημα (Allport, 1979).

Παράλληλα, η προκατάληψη δημιουργεί πρακτικές διαβαθμισμένης έντασης με συγκεκριμένες συντεταγμένες. Σύμφωνα με τον Allport (1979), στο πρώτο επίπεδο συναντώνται η αποφυγή ατόμων μίας ομάδας, για την οποία ενυπάρχει μία προκατάληψη και ο ρατσιστικός λόγος για αυτά. Έπειτα, δεσπόζει η κατηγορία της διάκρισης, η οποία ενέχει και την έννοια του διαχωρισμού, που περικλείει όλες τις πρακτικές άνισης μεταχείρισης. Τέλος, στην κορυφή της κλίμακας βρίσκονται, η κατηγορία της επίθεσης, που περιλαμβάνει τις ατομικές βίαιες πράξεις και αυτή της εξόντωσης, στην οποία συγκαταλέγονται οι συλλογικές βίαιες επιθέσεις.

4.1 Η αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας

Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ζητούμενο της διεθνούς κοινότητας ήταν να μην επαναληφθούν οι παραβιάσεις κατά της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια του Πολέμου και της επιβολής των ολοκληρωτικών καθεστώτων, που βασίζονταν στην έννοια της εθνικής και βιολογικής ενότητας. Η ανάδειξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτέλεσε κεντρικό άξονα της κεντρικής πολιτικής παγκοσμίως, προκειμένου να προασπιστεί η αξία του ανθρώπου συλλήβδην.

Ένα από τα πρώτα θεσμικά κείμενα, που υιοθετήθηκαν είναι η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, η οποία έθεσε τη βάση για τη διαμόρφωση των μεταγενέστερων συνθηκών που συνάφθηκαν, αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Πιο συγκεκριμένα, στη Διακήρυξη αναφέρεται η σύνδεση που έχουν οι έννοιες της ελευθερίας, της ισότητας, της αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων για την αξία της ανθρώπινης ζωής. Αυτή η διασύνδεση αποτελεί την αρχική στοιχειοθέτηση για τη σύγχρονη θεώρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η σημασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αναδεικνύεται ήδη από το προοίμιο της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπου αναφέρεται ότι *«Επειδή η αναγνώριση της αξιοπρέπειας, που είναι σύμφυτη σε όλα τα μέλη της ανθρώπινης οικογένειας, καθώς και των ίσων και αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων τους αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της ειρήνης στον κόσμο»* (ΟΗΕ, 1948). Εξάγεται ότι αφενός όλοι οι άνθρωποι είναι όμοιοι μεταξύ τους και δεν τίθεται κανένας περιορισμός φυλής, συνόρων ή έθνους και αφετέρου αναγνωρίζεται η έννοια της αξιοπρέπειας ως έρεισμα για την ύπαρξη της ελευθερίας και για την επικράτηση της δικαιοσύνης και της ειρήνης. Ακόμη στο άρθρο 1 της Διακήρυξης περιγράφεται ότι *«Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια*

και τα δικαιώματα» (ΟΗΕ, 1948). Ο προσδιορισμός της έννοιας της αξιοπρέπειας του ανθρώπου έγκειται στην αυταξία του κάθε ανθρώπου και στο εγγενές δικαίωμα που διατηρεί, να λαμβάνει ίση και ηθική μεταχείριση.

Στον αντίποδα βρίσκεται η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στην οποία δεν υπάρχει ρητή και αυτούσια αναφορά στην έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ωστόσο, κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου η αξιοπρέπεια του ανθρώπου αποτελεί πηγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ακρογωνιαίο λίθο του διεθνούς δικαίου, αναφορικά με το πεδίο αυτών. Έτσι, το Δικαστήριο στην υπόθεση της κα. Pretty κατά του Ηνωμένου Βασιλείου αποφάνθηκε ότι *«η εξευτελιστική μεταχείριση ορίζεται η μεταχείριση που εξευτελίζει ή υποβιβάζει ένα άτομο που δείχνει έλλειψη σεβασμού, ή μειώνει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ή προκαλεί συναισθήματα φόβου, αγωνίας και κατωτερότητας, ικανά να μειώσουν την ηθική και φυσική αντοχή ενός ατόμου»* (European Court of Human Rights, 2002).

Ένας άλλος ορισμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που εν τη γενέσει του ενέχει το στοιχείο της προστασίας αυτής και κινείται παράλληλα με την έννοια του έννομου αγαθού είναι: *«...η απόδοση στον άνθρωπο της αξίας που του πρέπει ως υποκειμένου της Ιστορίας και η μη χρησιμοποίησή του ως απλού αντικειμένου για την εξυπηρέτηση οποιασδήποτε σκοπιμότητας»* (Μανωλεδάκης, 1997). Επομένως, η αξιοπρέπεια ενός προσώπου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσωπικότητά του και κατ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να αντιμετωπίζεται, δηλαδή ως ον με αυτενέργεια, βούληση και συνείδηση. Η φύση αυτών των έλλογων όντων, τα ξεχωρίζει ως αυτοσκοπούς, που συνεπάγεται ότι αυτά (τα όντα, τα πρόσωπα) ουχί μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσο ή αντικείμενο για την επίτευξη οποιασδήποτε σκόπιμης συνάρτησης (Kant, 1984). Ο Kant εμπλούτισε την έννοια της αξιοπρέπειας, διασυνδέοντας την με τον ηθικό αυτοπροσδιορισμό του ατόμου, καθώς ο άνθρωπος είναι κυρίαρχος των συναισθημάτων και των εσωτερικών του τάσεων και ως εκ τούτου η έννοια της αξιοπρέπειας του αρμόζει, η οποία οικοδομείται στο θεμέλιο της αυτονομίας (Τσίρος, 2013).

Επιπλέον, το κράτος αντιμετωπίζει τους ανθρώπους ως φορείς ίσης κοινωνικής αξιοπρέπειας και ταυτόσημης ηθικής αξίας (Μανιτάκης, 1994). Το παραπάνω, απορρέει και από το Σύνταγμα των Ελλήνων, όπου στο άρθρο 2 παρ. 1 αναφέρεται ότι *«Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική*

υποχρέωση της Πολιτείας». Η αυταξία του ανθρώπου λοιπόν, λειτουργεί ως αφετηρία για την άσκηση της κρατικής εξουσίας και συνιστά ενοποιητικό στοιχείο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων (Μανιτάκης, 1994).

5.1 Το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, με το Ν. 485/2014 «Τροποποίηση του Ν. 927/1979 (Α' 139) και προσαρμογή του στην απόφαση – πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28^{ης} Νοεμβρίου 2008 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις» ποινικοποιείται η δημόσια υποκίνηση μίσους ή βίας: *«Δημόσια υποκίνηση βίας ή μίσους 1. Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, βία ή μίσος κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση τριών μηνών έως τριών ετών και με χρηματική ποινή πέντε έως είκοσι χιλιάδες ευρώ».* Σκοπός του ανωτέρω είναι αφενός η εναρμόνιση του εθνικού με το ενωσιακό δίκαιο και αφετέρου η αντιμετώπιση και η καταπολέμηση των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας, όχι εκείνων που επικαλύπτονται από τα δικαιώματα της έκφρασης και της ελευθερίας λόγου, αλλά εκείνων που ωθούν σε έκφραση μίσους ή σε βιαιοπραγίες, κατά τρόπο που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη (Αποστολόπουλος, 2016).

Επιπλέον, σχετικά με το παραπάνω απόσπασμα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 485/2014, η προσβολή του έννομου αγαθού της δημόσιας τάξης ή των ατομικών έννομων αγαθών καθορίζεται από τον τρόπο υλοποίησης της προτροπής (*«...μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία...»*). Ωστόσο, δεν διευκρινίζεται ο βαθμός προσβολής για τα ατομικά έννομα αγαθά, ενώ η δημόσια τάξη τίθεται ως κεντρικό μέγεθος, η διασάλευση της οποίας έχει συγκεκριμένες συντεταγμένες, κάτι το οποίο διαπιστώνεται και από την Αιτιολογική έκθεση του νόμου, σύμφωνα με την οποία

«δεν αρκεί η απλή αφηρημένη πιθανολόγηση της έκθεσης σε κίνδυνο μίας ομάδας, ενός προσώπου ή πράγματος, αλλά απαιτείται να συνεκτιμάται κάθε φορά η προσφορότητα του συγκεκριμένου κινδύνου, λαμβάνοντας υπόψιν τόσο τις ειδικότερες συνθήκες και περιστάσεις μέσα στις οποίες εκδηλώνεται η υπό κρίση συμπεριφορά, όσο και την ενδεχόμενη προσβολή των γενικότερων συνθηκών που εξασφαλίζουν την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση».

Προκειμένου να δημιουργηθούν οι αναφερόμενες συνθήκες των διακρίσεων, της εκδήλωσης μίσους και των βιαιοπραγιών, δομικό στοιχείο αποτελεί ο δημόσιος χαρακτήρας της πράξης ή της εκδήλωσης αυτής, που ακολουθούν τη δημόσια εκφορά του ρατσιστικού λόγου. Σύμφωνα με την εθνική μας νομολογία, δημόσια τελείται μία πράξη όταν γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να γίνει αντιληπτή από έναν αόριστο και γενικό αριθμό προσώπων και η εξωτερική της δεν απευθύνεται περιοριστικά σε ένα στενό και καθορισμένο κύκλο αποδεκτών, ανεξαρτήτως αν εκδηλώνεται σε ιδιωτικό ή δημόσιο χώρο (Συμεωνίδου – Καστανίδου, 2016). Το αξιόποινο της δημόσιας τέλεσης μίας πράξης ή της δημόσιας εκφοράς λόγου που ενέχει μίσος, βία ή διάκριση κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, έγκειται στο γεγονός ότι η πράξη ή ο λόγος δύνανται να διεγείρουν και να κινητοποιήσουν ευρύ αριθμό ατόμων κατά του προσώπου ή της ομάδας προσώπων.

5.2 Το ευρωπαϊκό νομοθετικό πλαίσιο

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ακρογωνιαίος λίθος για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των πάσης φύσεως διακρίσεων, αποτέλεσε η υιοθέτηση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από το Συμβούλιο της Ευρώπης (ΕΣΔΑ), ένα μόλις έτος μετά την ίδρυσή του, το 1950, και την οποία κύρωσε η Ελλάδα με το ΝΔ 53/1974. Ωστόσο, η ΕΣΔΑ δεν αποτελεί ένα αυτούσιο και αμετάβλητο κείμενο από τότε που υπογράφηκε, αλλά έχει εμπλουτιστεί με διάφορα Πρωτόκολλα, τα οποία ενσωματώνουν ένα ή περισσότερα δικαιώματα στο αρχικό κείμενο της Σύμβασης ή τροποποιούν ορισμένες διατάξεις της. Έτσι, στο άρθρο 1 του 12^{ου} Πρωτοκόλλου αναφέρεται ότι: *«Η απόλαυση κάθε δικαιώματος που προβλέπεται στο νόμο πρέπει να διασφαλίζεται χωρίς καμία διάκριση, που βασίζεται στο φύλο, στη φυλή, στο χρώμα, στη γλώσσα, στη θρησκεία, στην πολιτική ή άλλη γνώμη, στην εθνική ή κοινωνική καταγωγή, στην ιδιότητα μέλους εθνικής μειονότητας,*

στην περιουσία, στη γέννηση ή σε οποιαδήποτε άλλη κατάσταση». Το Πρωτόκολλο αυτό, που στην ουσία συμπληρώνει το άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, περί καταστολής των διακρίσεων, θέτει την αρχή της ισότητας για όλους και απαγορεύει τις διακρίσεις που βασίζονται στους παραπάνω λόγους από οποιαδήποτε δημόσια αρχή.

Έπειτα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας, που ιδρύθηκε δια του Συμβουλίου της Ευρώπης, ως ανεξάρτητος μηχανισμός παρακολούθησης της κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, εξέδωσε την υπ' αριθμ. 7 Σύσταση Γενικής Πολιτικής το 2002, που αναθεωρήθηκε το 2017, η οποία απευθυνόταν στα κράτη – μέλη, με σκοπό οι εθνικές νομοθεσίες αυτών να μεριμνήσουν για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων. Ιδιαίτερη μνεία στην ανωτέρω Σύσταση καταλαμβάνουν τα ρατσιστικά κίνητρα, τα οποία απαιτείται να αποτελούν επιβαρυντικές περιστάσεις για όλα τα ποινικά αδικήματα.

Επιπροσθέτως, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει εκδώσει την απόφαση – πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, η οποία επικυρώθηκε και από την Ελλάδα με το Ν. 4285/2014. Με αυτή την απόφαση – πλαίσιο, η οποία υπεισέρχεται στο ποινικό δίκαιο των κρατών – μελών, ποινικοποιείται η εκ προθέσεως δημόσια υποκίνηση μίσους ή βίας κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές τους καταβολές και την εθνική ή εθνοτική τους καταγωγή. Ακόμη, στην απόφαση αυτή συστήνεται να προβλεφθεί επιβάρυνση της ποινής για την τέλεση οποιουδήποτε άλλου εγκλήματος με ρατσιστικά και ξενοφοβικά κίνητρα

6.1 Επιλογή ερευνητικής μεθόδου

Τα δεδομένα της έρευνας παρήχθησαν με τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας και συγκεκριμένα με τη διενέργεια συνεντεύξεων σε εκπαιδευτικούς λειτουργούς δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αθήνας και πιο συγκεκριμένα σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης δύο δημοτικών σχολείων της ευρύτερης περιοχής των Αμπελοκήπων και σε εκπαιδευτές ενηλίκων δύο δημόσιων ιδρυμάτων επαγγελματικής κατάρτισης (Δ.Ι.Ε.Κ.), που από τα οποία το ένα εδράζεται στους Αμπελόκηπους και το άλλο στον Κορυδαλλό.

Η επιλογή της ποιοτικής μεθοδολογίας εμβαθύνει στον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζεται η κοινωνική πραγματικότητα και δίνει έμφαση στον κοινωνικό κόσμο ως μία ρέουσα και δυναμική πραγματικότητα, υπό το πρίσμα της ερμηνείας, των βιωμάτων και της αναπαραγωγής του από τους κοινωνικούς δρώντες (Τσιώλης, 2013). Όταν ο στόχος της έρευνας είναι τόσο η διερεύνηση των αντιλήψεων, των στάσεων, των απόψεων, των πεποιθήσεων και των προσωπικών νοημάτων που σχηματίζουν και διατηρούν τα υποκείμενα που ερευνώνται, όσο και η αναμόχλευση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώνεται και αποτυπώνεται η κοινωνική εμπειρία, τότε η πρώτη προσεγγίζεται ποιοτικά (Ιωσηφίδης, 2008).

Για τους ανωτέρω λόγους επιλέχθηκε η ποιοτική μεθοδολογία στην παρούσα έρευνα. Ζητούμενο ήταν να αποκρυσταλλωθούν οι απόψεις των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και των εκπαιδευτών ενηλίκων, σχετικά με την έννοια της ρητορικής μίσους. Η έννοια της ρητορικής μίσους δεν είναι μόνο ένα γενικό κοινωνικό ζήτημα, που αποτελεί συνονθύλευμα της μετανάστευσης, της βίας και του ρατσισμού, αλλά είναι και ένα φαινόμενο που άπτεται του πεδίου της εκπαίδευσης, καθώς αφενός το σχολείο αποτελεί μία παιδαγωγική μικρο – κοινωνία (Kilgour, Matthews, Christian & Shire, 2013) και αφετέρου οι μεταναστατευτικές ροές που έχουν αυξήσει το δυναμικό των δομών εκπαίδευσης.

6.2 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να ιδωθούν οι απόψεις των δημόσιων εκπαιδευτικών λειτουργών σχετικά με το ζήτημα της ρητορικής μίσους. Η έννοια της ρητορικής μίσους δεν αφορά τον επαγγελματικό τους βίο μόνο στο επίπεδο της μεταλαμπάδευσης γνώσεων, αξιών και πρακτικών στους μαθητές και τους καταρτιζόμενους τους, αλλά και στο επίπεδο της ισότιμης αντιμετώπισης των τελευταίων από τους πρώτους.

Αναφορικά με τα ερευνητικά ερωτήματα, αυτά περιορίζουν το ευρύτερο ερευνητικό πεδίο σε επιμέρους ερευνητικά προβλήματα και οι απαντήσεις σε αυτά προσπαθούν να αποκωδικοποιήσουν τους νοητικούς γρίφους που δημιουργούνται (Mason, 2009). Κατά την ερευνητική διαδικασία, προέκυψαν νέα ερευνητικά ερωτήματα, καθώς, ανεξάρτητα από τη μελέτη του θεωρητικού πλαισίου της έρευνας και της διαμόρφωσης και του σχεδιασμού ερωτημάτων προς το δείγμα, η αλληλεπίδραση του ερευνητή με τα ερευνητικά υποκείμενα ενέχει το στοιχείο του απροσδόκητου και μη αναμενόμενου, που δημιουργεί νέες θεάσεις πάνω στο ερευνητικό πεδίο και περαιτέρω προοπτικές (Ιωσηφίδης, 2008).

Στην παρούσα έρευνα λοιπόν, αφού καταρτίστηκε αρχικά μία λίστα ερευνητικών ερωτημάτων, η οποία τροποποιήθηκε κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας τέθηκαν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα, στα οποία δόθηκε έμφαση να συνδέονται μεταξύ τους, να έχουν νοηματική συνοχή και να εκφράζουν τη γενική προβληματική της έρευνας (Mason, 2009):

- Πώς ορίζουν οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί την έννοια της ρητορικής μίσους;
- Ποιες είναι οι απόψεις των εκπαιδευτικών για τις κοινωνικές αλλαγές που έχουν επέλθει λόγω των μεταναστευτικών ροών και οι οποίες έχουν αντίκρισμα μέσα στις ίδιες εκπαιδευτικές δομές;
- Σχετίζεται η ρητορική μίσους με την παιδαγωγική διαδικασία;
- Συνδέεται η ρητορική μίσους με το φαινόμενο της ξеноφοβίας για τους εκπαιδευτικούς;
- Αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί με ίσο τρόπο τους αλλοδαπούς και τους ημεδαπούς μαθητές;

Με τις ανωτέρω ερωτήσεις αποσαφηνίσαμε τον τρόπο με τον οποίο έχουν οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί δομημένη την έννοια της ρητορικής μίσους. Έπειτα, αποδελτιώθηκαν οι απόψεις τους για τις αλλαγές που έχουν επιφέρει οι μεταναστευτικές ροές στα σχολεία και στα εκπαιδευτικά ιδρύματα γενικότερα (ίδρυση τάξεων υποδοχής, απλούστευση διαδικασιών για εγγραφές μαθητών από τρίτες χώρες κτλ.). Επίσης, μελετήσαμε τις στάσεις των εκπαιδευτικών για τη συσχέτιση της ρητορικής μίσους, από τη μία, με την αξία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και από την άλλη με το φαινόμενο της ξеноφοβίας και των προκαταλήψεων, ώστε να διαφανεί σε ποιο βαθμό επηρεάζεται η παιδαγωγική διαδικασία κι αν εφαρμόζεται ανθρωπιστική εκπαίδευση. Τέλος, διερευνήσαμε αν οι εκπαιδευτικοί λειτουργοί αντιμετωπίζουν με ισότιμο τρόπο τους αλλοδαπούς και τους ημεδαπούς τους μαθητές.

6.3 Επιλογή εργαλείου συλλογής δεδομένων

Αναφορικά με τα εργαλεία συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, αυτά που χρησιμοποιούνται κατά κόρον είναι η συνέντευξη και η παρατήρηση. Το εργαλείο που αξιοποιήθηκε σε αυτήν την έρευνα για να συλλέξουμε τα δεδομένα μας είναι η συνέντευξη, καθώς θέλαμε να εστιάσουμε σε αυτό που βιώνουν τα ερευνητικά υποκείμενα και πώς με βάση αυτό ερμηνεύουν τον κόσμο (Patton, 1990).

Η συνέντευξη αποτελεί μία ευκαιρία εν τω βάθει διερεύνησης σκέψεων, απόψεων, στάσεων, αξιών, πεποιθήσεων, συναισθημάτων, προκαταλήψεων, εμπειριών και αναπαραστάσεων (Ιωσηφίδης, 2008). Σύμφωνα με τους Cannel και Kahn η ερευνητική συνέντευξη αποτελεί τη *«η συζήτηση δύο ατόμων, που αρχίζει από τον συνεντευκτή, με ειδικό σκοπό την απόκτηση σχετικών με την έρευνα πληροφοριών και επικεντρώνεται από αυτόν σε περιεχόμενο καθορισμένο από τους στόχους της έρευνας με συστηματική περιγραφή, πρόβλεψη ή ερμηνεία»* (Cohen & Manion, 1994). Για την απόκτηση αυτών των πληροφοριών ο ερευνητής – συνεντευκτής πρέπει να αλληλεπιδράσει με τα ερευνητικά υποκείμενα και να δημιουργήσει μία διαδραστική σχέση μαζί τους, ώστε αυτά να αφηγηθούν τις εμπειρίες τους και να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Ακόμη, σύμφωνα με την

ενσυναισθητική προσέγγιση της συνέντευξης, ο συνεντευκτής, προκειμένου να αναλύσει σε βάθος το φαινόμενο ή την κατάσταση που μελετά, πρέπει να διατηρήσει, ως προς τον συνεντευξιζόμενο, στάση ενεργητικής ακρόασης, ώστε να ακούει προσεκτικά και πραγματικά (Mason, 2009; Robson, 2007, όπ. αναφ. στο Ίσαρη & Πουρκός, 2015).

Ο τύπος συνέντευξης που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα είναι η ημιδομημένη συνέντευξη σε βάθος, καθώς πέραν της ευελιξίας που προσφέρει για τροποποίηση των ερωτημάτων ή για εμβάθυνση σε κάποια επιμέρους θέματα της έρευνας με συμμετέχοντες που κρίνονται κατάλληλοι, αποτελεί και τον πιο άμεσο τρόπο να λάβουμε απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί (Robson, 2010).

Σχετικά με τη διαδικασία των συνεντεύξεων, αυτές έλαβαν χώρα κατά το μήνα Ιούλιο του ακαδημαϊκού έτους 2019 – 2020. Για τη διενέργεια των συνεντεύξεων χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα καταγραφής κλήσεων Automatic Call Recorder - callBOX, καθώς η πλειονότητα των εκπαιδευτικών δεν επιθυμούσε άμεση επαφή λόγω της πρόσφατης εμφάνισης της πανδημίας του κορωνοϊού Covid – 19. Κατόπιν της σύμφωνης γνώμης όλων των ερωτηθέντων – συμμετεχόντων στην έρευνα, οι κλήσεις καταγράφονταν. Μετά από κάθε συνέντευξη, ακολουθούσε απομαγνητοφώνηση της κλήσης σε γραπτή μορφή.

Πριν την αρχή κάθε συνέντευξης προηγούνταν συζήτηση με τον κάθε συμμετέχοντα για το σκοπό της έρευνας, ώστε να εξοικειωθούν με τη διαδικασία. Οι ώρες των συνεντεύξεων ήταν κυρίως πρωινές και διαρκούσαν κατά προσέγγιση 50 – 60 λεπτά.

Τέλος, οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν ότι μετά την διεξαγωγή της έρευνας κι αφού εκπονηθεί η παρούσα εργασία, μπορούν να έχουν πρόσβαση στα αποτελέσματα αυτής.

6.4 Δειγματοληψία – μεθοδολογικός σχεδιασμός

Η δειγματοληψία στις ποιοτικές έρευνες είναι σκόπιμη και απευθύνεται σε λίγους, για να μπορέσει ο ερευνητής να εμβαθύνει στις πληροφορίες εκείνες που σχετίζονται με το κοινωνικό φαινόμενο ή κατάσταση που μελετά (Patton, 1990).

Το δείγμα, λοιπόν, της έρευνας μας αποτελούν 15 (δεκαπέντε) εκπαιδευτικοί λειτουργοί δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αθήνας, εκ των οποίων 11 (έντεκα) ήταν γυναίκες και 4 (τέσσερις) άντρες. Από αυτούς 9 (εννέα) είναι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε δημοτικά σχολεία του δήμου Αθηναίων και 6 (έξι) εκπαιδευτές ενηλίκων στα δημόσια Ι.Ε.Κ. Αμπελοκήπων και Κορυδαλλού. Από τους εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οι 7 (επτά) είναι δάσκαλοι, 1 (ένας) είναι εκπαιδευτικός αγγλικής γλώσσας και 1 (ένας) εκπαιδευτικός εικαστικών. Σχετικά με τους εκπαιδευτές ενηλίκων στα δημόσια ινστιτούτα επαγγελματικής κατάρτισης και οι 6 (έξι) συνεντευξιαζόμενοι διδάσκουν σε τμήματα βοηθού βρεφονηπιοκόμου, επομένως είναι ψυχολόγοι, ειδικοί παιδαγωγοί και εκπαιδευτικοί.

Η δειγματοληπτική μεθοδολογία που αξιοποιήθηκε σε αυτήν την έρευνα για την επιλογή των ερευνητικών υποκειμένων ήταν η μέθοδος της χιονοστιβάδας, καθώς οι συμμετέχοντες στην έρευνα έπρεπε να πληρούν κάποια συγκεκριμένα κριτήρια, τα οποία ήταν και ο κοινός παρονομαστής μεταξύ τους (Patton, 1990). Το κριτήριο αυτό ήταν η ιδιότητα του εκπαιδευτικού σε δημόσιο εκπαιδευτικό ίδρυμα στην Αθήνα.

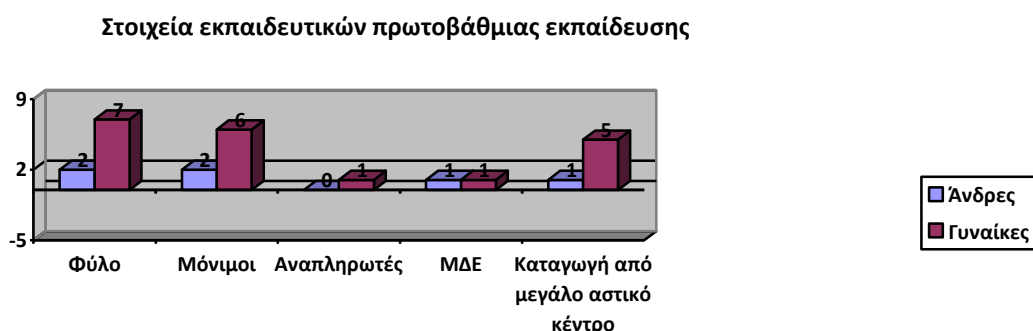
7.1 Βασικά βιογραφικά και δημογραφικά στοιχεία

Όπως αναφέρθηκε και στο 6^ο κεφάλαιο της μεθοδολογίας, το δείγμα της έρευνας μας συνιστούν 15 (δεκαπέντε) εκπαιδευτικοί λειτουργοί δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της Αθήνας.

Από αυτούς τους εκπαιδευτικούς λειτουργούς 11 (έντεκα) ήταν γυναίκες και 4 (τέσσερις) άντρες. Από αυτούς 9 (εννέα) είναι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε δημοτικά σχολεία του δήμου Αθηναίων και 6 (έξι) εκπαιδευτές ενηλίκων στα δημόσια Ι.Ε.Κ. Αμπελοκήπων και Κορυδαλλού. Από τους εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οι 7 (επτά) είναι δάσκαλοι, 1 (ένας) είναι εκπαιδευτικός αγγλικής γλώσσας και 1 (ένας) εκπαιδευτικός εικαστικών. Σχετικά με τους εκπαιδευτές ενηλίκων στα δημόσια ινστιτούτα επαγγελματικής κατάρτισης και οι 6 (έξι) συνεντευξιαζόμενοι διδάσκουν σε τμήματα βοηθού βρεφονηπιοκόμου, επομένως είναι ψυχολόγοι, ειδικοί παιδαγωγοί και εκπαιδευτικοί.

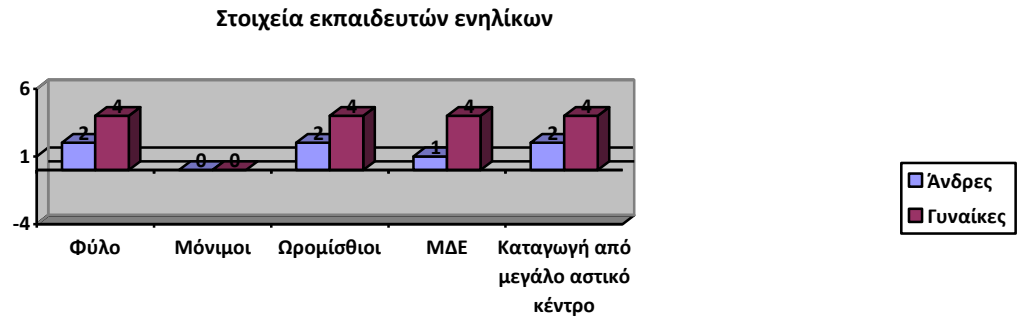
Από τους εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, που κατά το τρέχον σχολικό έτος εργάζονται σε δημόσια δημοτικά σχολεία στην περιοχή των Αμπελοκήπων, 7 (επτά) είναι γυναίκες και 2 (δύο) είναι άντρες. Η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαίνεται από 42 – 60 ετών. Έγγαμοι είναι οι 6 (έξι) από αυτούς κι έχουν από ένα έως δύο παιδιά. Πέραν μίας συνεντευξιαζόμενης, που έχει σύμβαση ορισμένου χρόνου, καθώς αναπληρώτρια (δηλαδή συνάπτει σύμβαση με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων μέσω της Διεύθυνσης Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, στην αρχή του σχολικού έτους, η οποία λύεται αυτοδίκαια με τη λήξη του), οι υπόλοιποι είναι μόνιμοι εκπαιδευτικοί, που διαθέτουν ΦΕΚ διορισμού. Αυτοί οι 8 (οκτώ) διορισμένοι εκπαιδευτικοί είτε έχουν την οργανική τους θέση σε αυτά τα σχολεία, είτε αποσπώνται κάθε έτος σε αυτά από την οργανική τους. Αυτό σημαίνει ότι γνωρίζουν το μαθητικό δυναμικό των σχολείων, καθώς πολλές μαθήτριες και πολλοί μαθητές, έχουν υπάρξει ή θα υπάρξουν μαθήτριες και μαθητές τους. Από την άλλη η αναπληρώτρια εκπαιδευτικός, προσλαμβάνεται κάθε χρόνο στη συγκεκριμένη Διεύθυνση, οπότε ομοίως γνωρίζει το δυναμικό των σχολείων του κέντρου της

Αθήνας. Όλοι τους είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και 2 (δύο) εξ αυτών διαθέτουν μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης. Σχετικά με τον τόπο καταγωγής, 3 (τρία) ερευνητικά υποκείμενα έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αθήνα, ενώ από τους υπόλοιπους 6 (έξι), οι 2 (δύο) έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στη Θεσσαλονίκη, οι 3 (τρεις) σε μικρότερες επαρχιακές πόλεις και η 1 (μία) γεννήθηκε στην Ελλάδα, αλλά μεγάλωσε στο εξωτερικό, κυρίως στην Ιταλία, λόγω του επαγγέλματος του πατέρα της.

Γράφημα 1. Βασικά δημογραφικά και βιογραφικά στοιχεία των εκπαιδευτικών Π.Ε.

Από τους εκπαιδευτές ενηλίκων στα δημόσια ιδρύματα επαγγελματικής κατάρτισης Αμπελοκήπων και Κορυδαλλού, 4 (τέσσερις) είναι γυναίκες, ενώ 2 (δύο) είναι άντρες. Η ηλικία τους κυμαίνεται από 30 – 39 ετών. Όλοι τους είναι άγαμοι και μόνο 2 (δύο) συμμετέχουσες έχουν κάποια σχέση. Όλοι οι εκπαιδευτές ανεξαιρέτως είναι ωρομίσθιοι και διαθέτουν σύμβαση ορισμένου χρόνου για το τρέχον ακαδημαϊκό εξάμηνο (2020^Α), που έχουν υπογράψει με το Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης και η οποία λύεται αυτοδίκαια με τη λήξη του στις 30 Ιουνίου. Και οι 6 (έξι) προσλαμβάνονται κατ' εξακολούθηση στα συγκεκριμένα ιδρύματα επαγγελματικής κατάρτισης που εργάζονται αυτό το εξάμηνο (4 στο ΙΕΚ Αμπελοκήπων και 2 στο ΙΕΚ Κορυδαλλού) και δουλεύουν παράλληλα και σε όμορα ΙΕΚ. Όλοι τους είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και όλοι πλην 1 (ενός) διαθέτουν μεταπτυχιακό δίπλωμα ειδίκευσης στην ειδικότητά τους κι έχουν παρακολουθήσει τουλάχιστον μία ετήσια επιμόρφωση πανεπιστημιακού επιπέδου. Οι 4 (τέσσερις) από τους 6 (έξι) έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αθήνα, ενώ από τους λοιπούς ο 1 (ένας) έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στη Θεσσαλονίκη κι ο άλλος στον Πειραιά.

Γράφημα 2. Βασικά δημογραφικά και βιογραφικά στοιχεία των εκπαιδευτών ενηλίκων.

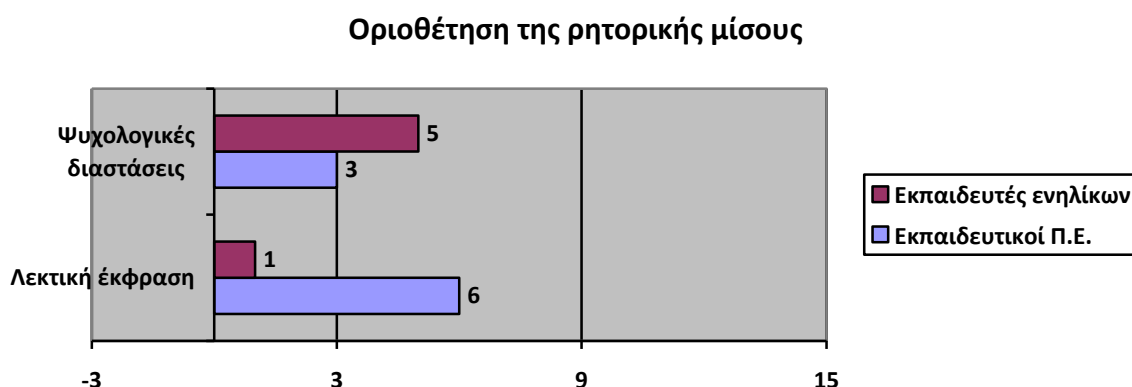
7.2 Ορίζοντας την έννοια της ρητορικής μίσους – τοποθετήσεις των συμμετεχόντων

Προκειμένου να έχουμε έναν ολιστικό τρόπο προσέγγισης της έννοιας της ρητορικής μίσους, που αποτελεί το θεμέλιο της έρευνάς μας, ρωτήσαμε τους εκπαιδευτικούς πώς αντιλαμβάνονται αυτή την έννοια. Σχεδόν οι μισοί, οι 7 (επτά) στους 15 (δεκαπέντε) επικεντρώθηκαν στην εννοιολόγησή της με τη άρρηκτη διασύνδεση της λέξης «ρητορική», ερμηνεύοντας τη ρητορική μίσους, ως επί το πλείστον, ως λεκτική προσβολή ή λεκτική υποβάθμιση. Για αυτούς τους συμμετέχοντες στην έρευνα, η λεκτική προσβολή ή υποβάθμιση απευθύνεται από το θύτη απευθείας στο θύμα κατά πρόσωπο. Συγκεκριμένα η Ε2 δήλωσε: «Ρητορική μίσους είναι όταν προβαίνεις σε ύβρεις εναντίον κάποιου ατόμου και προτρέπεις και τους υπόλοιπους παρευρισκόμενους να φερθούν ανάλογα». Η Ε5 και η Ε6 επισήμαναν το ίδιο λέγοντας αντίστοιχα: «Είναι η απαξίωση του θύτη ως προς το θύμα και ο σκληρός υποβιβασμός εκ μέρους του πρώτου», «Η αδιαλλαξία του θύτη να ακούσει οποιαδήποτε άποψη του θύματος και η παραγκώνισή του». Η Ε1 είχε μία διαφορετική οπτική της έννοιας: «Ρητορική μίσους είναι ο ρατσιστικός λόγος κάποιου εναντίον κάποιου που ανήκει σε μειονοτική ομάδα ή είναι μετανάστης. Ο ρατσιστικός λόγος απευθύνεται σε αυτόν και σε όποιον ανήκει στην ίδια ομάδα με αυτόν επειδή είναι αδύνατον να ενταχθούν κι έτσι δημιουργούνται κοινωνικές αναταραχές».

Από την άλλη, οι υπόλοιποι (8/15) αναφέρθηκαν σε έναν συνδυασμό λεκτικής, συναισθηματικής, ψυχολογικής, ακόμη και βλεμματικής, έκφρασης μίσους ή ενόχλησης, που οδηγούν στο στιγματισμό. Με τη χρησιμοποίηση του όρου «συνδυασμός λεκτικής και ψυχολογικής έκφρασης μίσους» οι περισσότεροι εννοούσαν ότι αυτός/ αυτή που χρησιμοποιεί τη ρητορική μίσους, δεν την εκφράζει μόνο λεκτικά, αλλά προσπαθεί να περιθωριοποιεί τα θύματά του, ενώ οι υπόλοιποι ερμήνευσαν την «ψυχολογική έκφραση μίσους» ως παρενόχληση και bullying. Ο Ε9 για παράδειγμα είπε: «Η ρητορική μίσους δεν αποτελεί ένα φαινόμενο μόνο λεκτικής έκφρασης, αλλά είναι μία διαδικασία που εκφράζεται λεκτικά αλλά και εξωλεκτικά, δηλαδή φαίνεται από τη στάση του σώματος του θύτη προς το θύμα κ.α.». Στην περίπτωση της Ε12 η ρητορική μίσους έχει ως αποτέλεσμα το στιγματισμό και την περιθωριοποίηση του θύματος. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της: «Δεν είναι ένα προσωπικό θέμα, αλλά είναι ένα κοινωνικό βίωμα πολλών ανθρώπων. Η ρητορική μίσους μπορεί να χρησιμοποιηθεί με έναν τόσο περίτεχνο και επικοινωνιακό τρόπο, ώστε να μπορεί να παρασύρει οποιονδήποτε στο μήκος εμβέλειας της. Ο θύτης με το λόγο του και ανάλογα με τη θέση του, μπορεί να παρακινήσει κι άλλους στην έκφραση προσβολών «με το γάντι» προς το θύμα και τελικά αυτό να απομονωθεί κοινωνικά στο συγκεκριμένο περιβάλλον». Ο Ε8 δίνει επίσης σημασία στο αποτέλεσμα του στιγματισμού, αντιπαραβάλλοντας μία περίπτωση συναδέλφου του, χρησιμοποιώντας της ως παράδειγμα προς αποφυγή: «Ρητορική μίσους είναι ό,τι κάνει η ... με τους μαθητές της. Δεν αγγίζει ποτέ τα αλλοδαπά παιδιά και τους μιλάει απότομα. Δεν χρειάζεται να βρίσεις, ακόμη κι αυτή η στάση αρκεί. Και φυσικά τα παιδιά το καταλαβαίνουν και κάποια από αυτά τη μιμούνται κι έτσι αποφεύγουν τους ίδιους τους συμμαθητές από άλλες χώρες». Ακόμη, η Ε15 αντιλαμβάνεται τη ρητορική μίσους ως μία επικίνδυνη τακτική, η οποία μπορεί να διχάσει τους ανθρώπους και να τους οδηγήσει σε απάνθρωπες ενέργειες. Όπως αναφέρει: «Για μένα η ρητορική μίσους είναι μία εγκληματική ενέργεια και δεν απέχει πολύ από τα εγκλήματα μίσους. Όλο το μίσος, ο ρατσισμός και τα στερεότυπα αποτυπώνονται σε συγκεκριμένους ανθρώπους, οι οποίοι δέχονται επιθέσεις για αυτό που είναι και δύσκολα μπορούν να προστατευτούν».

Διαπιστώνουμε ότι μία μερίδα εκπαιδευτικών, η πλειονότητα των οποίων ανήκει στους εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, θεωρεί ότι η ρητορική μίσους είναι συνυφασμένη με τη λεκτική έκφραση, ενώ οι υπόλοιποι, οι περισσότεροι από

τους οποίους είναι εκπαιδευτές ενηλίκων, αντιλαμβάνονται τη ρητορική μίσους ως ένα φαινόμενο που πέραν της λεκτικής έκφρασης και υποκίνησης, έχει ψυχολογικές και συναισθηματικές διαστάσεις για το θύμα, το οποίο τελικά, κατ' αυτούς, στιγματίζεται και περιθωριοποιείται κι έπειτα τυγχάνει αντίστοιχης αντιμετώπισης κι από άλλους.

Γράφημα 3. Τοποθετήσεις των εκπαιδευτικών για την οριοθέτηση της ρητορικής μίσους.

7.3 Απόψεις των εκπαιδευτικών για την επιρροή των μεταναστευτικών ροών στις τάξεις τους

Στη συνέχεια της συνέντευξής μας, θέλαμε να δούμε τις στάσεις των εκπαιδευτικών λειτουργών για την επιρροή που έχουν οι μεταναστευτικές ροές στη διαμόρφωση των τάξεων και στην καθημερινότητα του σχολείου ή του ιδρύματος που εργάζονται. Έτσι, αρχικά ερευνήσαμε αν οι εκπαιδευτικοί αυτοί ασκούν το επάγγελμά τους επί σειρά ετών, ώστε να είναι σε θέση να αντιληφθούν την οποιαδήποτε αλλαγή με την προσθήκη στο μαθητικό δυναμικό προσφυγόπουλων. Να σημειωθεί εδώ, ότι οι εκπαιδευτές ενηλίκων της έρευνάς μας, εργάζονται στις συγκεκριμένες δομές (ινστιτούτα επαγγελματικής κατάρτισης) τα τελευταία χρόνια, με μέγιστο όριο ενός

εξ αυτών, τα έξι χρόνια. Ωστόσο, οι συγκεκριμένες δομές απευθύνονται σε ενήλικες και έχουν ως προϋπόθεση εγγραφής το απολυτήριο λυκείου, οπότε η επιρροή των μεταναστευτικών ροών απουσιάζει από το υπόβαθρο των συγκεκριμένων ερευνητικών υποκειμένων, καθώς, αν και ενυπάρχει το πολυπολιτισμικό στοιχείο στα τμήματά τους, τα τελευταία δεν δύνανται να σημειώσουν τις διαφορές ανάμεσα στην προ – μεταναστευτική και μετά – μεταναστευτική εποχή. Να επισημάνουμε εδώ, ότι μιλώντας για μεταναστευτικές ροές, εννοούνται οι πιο πρόσφατες από το 2015 κι έπειτα, καθώς είναι ακόμη σε εξέλιξη.

Ενδεικτικά, σχετικά με τους εκπαιδευτές στα Ι.Ε.Κ. η Ε14 δήλωσε: «Υπάρχουν πάρα πολλοί καταρτιζόμενοι στα τμήματα που διδάσκω από άλλες χώρες, σχεδόν το 50% κάθε τμήματος. Κυρίως από Αλβανία και Βουλγαρία. Δεν πιστεύω ότι θα υπήρχε διαφορά υπό άλλες συνθήκες. Είναι ενταγμένοι, αλληλεπιδρούν όλοι μεταξύ τους και μιλάνε άριστα και τη γλώσσα».

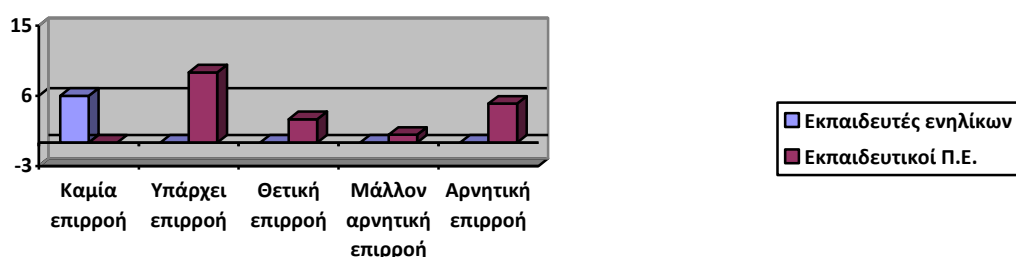
Εντούτοις, τα πράγματα στα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι διαφορετικά. Πολλά από τα παιδιά που παρακολουθούν τα σχολικά μαθήματα και προέρχονται κυρίως από τρίτες χώρες, πρόσφατα ήρθαν στην Ελλάδα, οπότε δεν μιλούν τη γλώσσα και δεν υπάρχει επαρκής εξειδικευμένη διδακτική στήριξη, τουλάχιστον ως προς την εκμάθηση της ελληνικής. Δυστυχώς, απουσιάζει και η μέριμνα, πέραν της εκμάθησης της ελληνικής και της αγγλικής γλώσσας, να συνεχίσουν τα παιδιά να μιλούν τη μητρική τους γλώσσα. Η επιρροή, λοιπόν, των μεταναστευτικών ροών είναι μεγάλη, καθώς δημιουργεί στο σχολικό πλαίσιο ανομοιογενή τμήματα διαφορετικών ταχυτήτων με καμία πρόβλεψη εξατομίκευσης. Η Ε7 αναφέρει σχετικά: «Οι μαθητές αυτοί πηγαίνουν χαμένοι. Ιδίως στις μικρότερες τάξεις, που δεν ξέρουν ούτε τις βασικές λέξεις δεν ασχολούνται με τη μαθησιακή διαδικασία κι δε μπορούμε κι εμείς να βοηθήσουμε. Εγώ ας πούμε έχω ένα 20άρι τμήμα, κι έχω παιδιά με διαγνώσεις για παράλληλη, αλλά είμαι μόνη μου. Οπότε όταν έχω χρόνο βοηθάω αυτά τα παιδιά. Τα ξένα δεν μιλούν καν τη γλώσσα. Επικοινωνούμε με τη γλώσσα του σώματος μόνο όταν τους δίνω κόλλες για να ζωγραφίσουν. Στην αρχή της χρονιάς, προσπαθούσα να τους βοηθάω στα μαθηματικά και στη γλώσσα, αλλά χάνεται τέτοιος διδακτικός χρόνος, που δε μπορώ να το κάνω πια, γιατί διαφορετικά δε θα μπορούσα να βγάλω την ύλη. Φυσικά, και η επιρροή είναι μεγάλη, καθώς με κάποιο τρόπο έτσι, πάει πίσω και το υπόλοιπο τμήμα. Σα να γίνεται προχειροδουλειά, για να πούμε ότι όλα μπορούμε να τα κάνουμε». Ο Ε9

πρόσθεσε: «Είναι μεγάλη η επιρροή. Όχι απαραίτητα αρνητική. Βέβαια αν υπήρχε ακόμη ένα τμήμα ΖΕΠ και ήταν στελεχωμένο από την αρχή της χρονιάς θα ήταν το καλύτερο δυνατό σενάριο. Αλλά και πάλι, τα τμήματα είναι μπερδεμένα κι όμως όλοι έχουμε να κερδίσουμε κάτι. Οι δικοί μου ακόμη και να μην τα καταλαβαίνουν όλα προσπαθούν και με τη βοήθεια των υπόλοιπων συμμαθητών τους. Είναι αρκετά δεμένοι μεταξύ τους. Ακόμη και ο ... (μαθητής) που ήρθε το Νοέμβριο εντάχθηκε γρήγορα. Βέβαια, κάποια μαθήματα τα κάνω κι εγώ στα αγγλικά. Κάποια λίγα κυρίως της μελέτης ή της ευέλικτης. Πιστεύω βοηθάει αυτό γιατί όλοι δυσκολευόμαστε το ίδιο και τα ελληνόπουλα αντιλαμβάνονται ίσως ότι είναι δύσκολο να μη μπορείς να μιλήσεις στη γλώσσα σου». Η Ε3 βλέποντας τα πράγματα από διαφορετικό πρίσμα δήλωσε: «Το είχαμε ξαναζήσει αυτό. Μετά το '90 που είχαν έρθει οι Αλβανοί. Πολλά παιδιά και τότε δε μιλούσαν τη γλώσσα, αλλά ήταν ήσυχα και την έμαθαν. Έτσι συμβαίνει και τώρα. Μόνο που τώρα τα παιδιά φαίνονται περισσότερο αδιάφορα. Σα να μη τους νοιάζει. Καμία σχέση με τους Αλβανούς. Μέχρι και οι γονείς τους δε νοιάζονται για την παιδεία των παιδιών τους, Έρχονται το μεσημέρι τα παίρνουν και φεύγουν. Για αυτό το λόγο κι εγώ δε μπορώ να ασχολούμαι άλλο. Αν δε θέλουν να συμμετέχουν ας ζωγραφίζουν. Αλλά έτσι θα ζηλεύουν και τα υπόλοιπα και θα θέλουν κι αυτά να ζωγραφίσουν». Σε παρόμοιο μήκος κύματος κινείται και η Ε1, η οποία δήλωσε: «Πλάκα κάνεις; Φυσικά έχουν αλλάξει τα τμήματα και το σχολείο. Χάσαμε τη σειρά μας. Αλλά είναι τέτοιες οι αποφάσεις που η Ελλάδα μαζεύει οποιονδήποτε. Και μετά σε υποχρεώνουν κι εσένα να κάνεις τη δουλειά σου. Πώς να την κάνεις; Εγώ έτσι τα έμαθα; Εγώ άλλα ήξερα. Αλλά δε μπορείς να κάνεις και τίποτα... Το τμήμα είναι χαοτικό. Οι μεν δε συμπαθούν τους δε και το αντίστροφο». Αντίθετα, η Ε4 υπογραμμίζει: «Έχουν αλλάξει οι συνθήκες στην τάξη την τελευταία πενταετία ή εξαετία. Αν υπήρχε εξειδικευμένο προσωπικό θα ήταν καλύτερο για τα παιδιά, για να πάρουν όσο το δυνατόν περισσότερα εφόδια. Και πριν ερχόντουσαν παιδιά μεταναστών αλλά οι αριθμοί ήταν περισσότερο διαχειρίσιμοι. Τώρα, δεν είναι ότι δεν χωράμε, αλλά όλες οι τάξεις έχουν τουλάχιστον 3 ή 4 παιδιά από άλλες χώρες και υπάρχουν και πολλοί συνάδελφοι που είναι ρατσιστές μέχρι το κόκκαλο. Για αυτό λυπάμαι περισσότερο και θυμώνω».

Συμπεραίνουμε ότι όλοι οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της έρευνάς μας παρατηρούν αλλαγές στο σχολείο γενικά και στην τάξη ειδικά, από τις μεταναστευτικές ροές. Κάποιοι από αυτούς ανησυχούν για τεχνικά προβλήματα και

προβλήματα επαγγελματισμού, καθώς θα ήθελαν οι μαθητές τους να λάβουν (πνευματικά, γνωστικά, συναισθηματικά, συμπεριφορικά), ό,τι λαμβάνουν και οι συμμαθητές τους που είναι Έλληνες, ενώ άλλοι βλέπουν την άλλη όψη του νομίσματος και πιθανώς κουρασμένοι από τα τόσα χρόνια υπηρεσίας, νιώθουν ότι δε μπορούν να βοηθήσουν τους πρόσφυγες μαθητές τους. Άλλοι πάλι, αν μπορούσαν θα άλλαζαν αυτή την κατάσταση γιατί η επιρροή είναι τέτοια που τους δημιουργεί αίσθημα δυσφορίας.

Επιρροή των μεταναστευτικών ροών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα

Γράφημα 4. Απόψεις των εκπαιδευτικών λειτουργών για βαθμό επιρροής των μεταναστευτικών ροών στην εκπαιδευτική διαδικασία.

7.4 Βαθμός συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την παιδαγωγική διαδικασία

Στη συνέχεια ασχοληθήκαμε με το ζήτημα της συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την παιδαγωγική διαδικασία. Αναζητήσαμε τις απόψεις των εκπαιδευτικών για αυτό και σε ποιο βαθμό η παιδαγωγική διαδικασία μπορεί να δράσει κατά της ρητορικής μίσους.

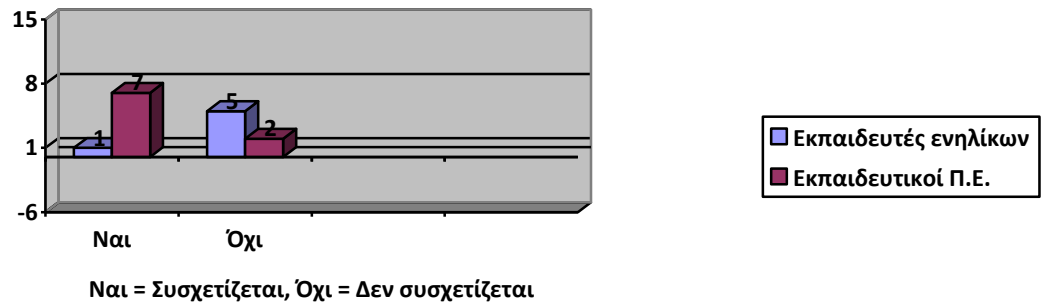
Οι εκπαιδευτές ενηλίκων σύγκλιναν λίγο πολύ στον ίδιο άξονα. Οι περισσότεροι έκαναν λόγο για το κοινό στο οποίο απευθύνονται, το οποίο είναι ενήλικο και σκεπτόμενο. Πολλοί εκπαιδευτές έχουν καταρτιζόμενους μεγαλύτερους σε ηλικία από τους ίδιους και κάποιοι από αυτούς (καταρτιζόμενοι) είναι κάτοχοι πτυχίου ΑΕΙ, κάποιοι λιγότεροι έχουν και μεταπτυχιακό. Επίσης κάθε εκπαιδευτής διδάσκει σε κάθε τμήμα του δύο ή τέσσερις ώρες την εβδομάδα και το κάθε τμήμα έχει τουλάχιστον πέντε ή έξι καθηγητές για το σύνολο των μαθημάτων του. Οπότε η αλληλεπίδραση ενός διδάσκοντα με ένα συγκεκριμένο τμήμα είναι μικρή και άρα η

ρητορική μίσους δε θα μπορούσε να ευοδωθεί εκ μέρους ενός διδάσκοντα, αλλά και ο διδάσκοντας με τη μικρή επισκεψιμότητά του στο τμήμα δύσκολα θα μπορούσε να αντιληφθεί την ύπαρξη τέτοιων τακτικών ανάμεσα στους καταρτιζόμενους. Η E13 δήλωσε: «Θεωρώ ότι ακόμη κι αν ο εκπαιδευτής έχει συμβουλευτικό ρόλο στους μαθητές του, ο ρόλος αυτός περιορίζεται κυρίως στα επαγγελματικά δεδομένα τους. Δηλαδή οι συζητήσεις που δεν σχετίζονται άμεσα με την ύλη σχετίζονται με τις επαγγελματικές δεξιότητες που πρέπει να αποκτήσουν ή τις επαγγελματικές ευκαιρίες που θα τους δοθούν». Ο E11 προσθέτει: «Θα μπορούσε να συσχετίζεται, αλλά αυτή τη στιγμή δε συσχετίζεται. Ο εκπαιδευτής είναι το επίκεντρο, οπότε όλοι τον ακολουθούν νοερά. Όμως, οι συνθήκες που επικρατούν είναι τέτοιες, που οποιαδήποτε ελεύθερη συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το κομμάτι της κατάρτισης». Ενώ ο E10 το θέτει διαφορετικά: «Συσχετίζεται η ρητορική μίσους με την εκπαιδευτική διαδικασία. Αν εγώ είχα μία συγκεκριμένη αρνητική στάση προς τους καταρτιζόμενους που προέρχονται από άλλες χώρες και τους απαξιούσα ή τους σνόμπαρα εντός τάξης, αυτό θα μπορούσε να αποτελεί ένα παράδειγμα για τους υπόλοιπους καταρτιζόμενους να κάνουν το ίδιο και να μιμηθούν αυτή τη στάση μου».

Από την άλλη, οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν περισσότερες αλληλεπιδράσεις με τους μαθητές τους, ειδικά οι δάσκαλοι των τμημάτων. Ακόμη, οι μαθητές αυτοί είναι ανήλικοι και διανύουν τα πρώτα χρόνια της σχολικής τους ζωής. Τα περισσότερα ερευνητικά υποκείμενα αυτής της κατηγορίας, πιστεύουν ότι η ρητορική μίσους μπορεί να αναπαραχθεί κατά την παιδαγωγική διαδικασία από τον εκπαιδευτικό, ο οποίος έχει μία συγκεκριμένη υπόσταση στα μάτια των μαθητών του που τον βλέπουν σαν σύμβουλο, δάσκαλο και καθοδηγητή. Συγκεκριμένα ο E8 δήλωσε: «Η ρητορική μίσους έχει να κάνει με την παιδαγωγική πράξη. Ο δάσκαλος είναι το κέντρο της τάξης. Τα παιδιά λαμβάνουν καθημερινά ένα συγκεκριμένο πρότυπο, το οποίο αρχικά ακούσια το ακολουθούν και υιοθετούν κάποιες συμπεριφορές του. Στο δημοτικό η μάθηση δεν είναι μόνο Γλώσσα και Μαθηματικά, αλλά έχει να κάνει και με τη διαμόρφωση συμπεριφορών και στάσης ζωής». Σε παρόμοιο μήκος κύματος, αλλά από διαφορετικό πρίσμα μιλάει ο E9: «Η καταπολέμηση της ρητορικής μίσους μπορεί να ξεκινήσει από το σχολείο. Αν εφαρμόζαμε ανθρωπιστική εκπαίδευση και εξήραμε τα ανθρώπινα δικαιώματα και το σεβασμό σε αυτά τα πράγματα στην κοινωνία θα ήταν διαφορετικά. Αυτό μπορεί να γίνει ακόμη και τώρα, έστω και διαθεματικά. Δεν χρειαζόμαστε έξτρα ώρες για να

διδάξουμε ανθρωπισμό. Ακόμη και μέσα από τα υπάρχοντα μαθήματα μπορούμε να το κάνουμε. Έτσι, όπως ένα πρωτάκι μαθαίνει το αλφάβητο, θα μάθει να σέβεται το συμμαθητή του και μετέπειτα συνάνθρωπο». Η Ε4 επίσης προσθέτει: «Φυσικά και συσχετίζονται. Όταν ο εκπαιδευτικός αρχικά δυσανασχετεί με την εγγραφή αλλοδαπών παιδιών στο τμήμα του κι έπειτα τα αγνοεί, πώς να μην συσχετίζονται; Το να είσαι δάσκαλος και να μην μπορείς να ακούσεις και να αφουγκραστείς τις ανάγκες όλων σου των μαθητών παραπέμπει σε μία συντηρητική και ρατσιστική αυτοαντίληψη του επαγγέλματος σου». Η Ε6 με μία πιο αισιόδοξη ματιά, είπε: «Μπορεί να ξεκινάει και να τελειώνει μέσα στο σχολείο. Όλοι μας είμαστε υπεύθυνοι για τέτοια φαινόμενα. Ακόμη και τα παιδιά από το σπίτι και την οικογένειά τους μπορεί να κουβαλάνε τέτοια φορτία, αλλά μέσα στο σχολείο, μέσα στην τάξη και μέσα στο μάθημα αυτά μπορούν να εξαλειφθούν. Αν δείξεις το δρόμο στα παιδιά, ότι προσλαμβάνουσες και να έχουν στο σπίτι, στο τέλος θα σε ακολουθήσουν». Ωστόσο, η Ε2 δε μπορούσε να εντοπίσει μία διασύνδεση ανάμεσα στην παιδαγωγική πράξη και στη ρητορική μίσους: «Η παιδαγωγική πράξη έχει να κάνει με τη διδακτική μαθησιακών αντικειμένων και την δυνητική ανεξαρτησία των παιδιών δίνοντάς τους εφόδια για το μέλλον. Είναι στενά τα όρια της παιδαγωγικής και αφορούν το δάσκαλο και το μαθητή μόνο». Το ίδιο και η Ε1, η οποία θεωρεί ότι η ρητορική μίσους δεν σχετίζεται με το πεδίο του σχολείου, αλλά ακόμη και να σχετίζεται αφορά τους συμμαθητές μεταξύ τους: «Η ρητορική μίσους εμφανίζεται έξω από τα hotspot και στις ΜΚΟ. Δεν υπάρχει μέσα στο σχολείο. Εκτός αν εννοείς για φαινόμενα τέτοια μεταξύ των συμμαθητών ή των παιδιών του σχολείου γενικά. Σε επίπεδο παιδιών φυσικά υπάρχει, αλλά όχι με την ίδια ένταση που υπάρχει έξω από τα hotspot των μεταναστών. Εδώ έχει γίνει πλέον καθημερινότητα να γράφονται στο σχολείο και να παρακολουθούν τα μαθήματα, χωρίς να υπάρχουν αντιπαράθεσεις».

Βαθμός συσχέτισης ρητορικής μίσους με την παιδαγωγική πράξη

Γράφημα 5. Βαθμός συσχέτισης ρητορικής μίσους με την παιδαγωγική διαδικασία.

7.5 Βαθμός συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την ξενοφοβία

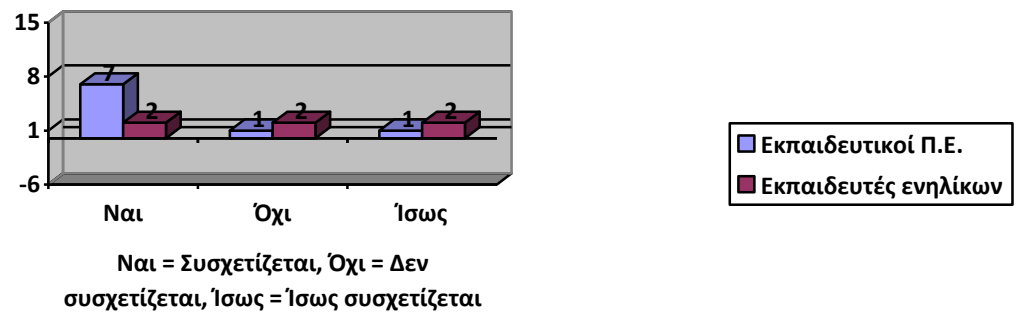
Μη παραβλέποντας όμως και το ρόλο που διαδραματίζει το φαινόμενο της ξενοφοβίας, ως έναν παράγοντα της ρητορικής μίσους, θέλαμε να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ότι συσχετίζονται.

Η συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης τάχθηκαν υπέρ της διασύνδεσης μεταξύ των δύο φαινομένων, ενώ από τους εκπαιδευτές ενηλίκων κάποιοι θεωρούν ότι υπάρχει εν μέρει συσχέτιση. Η Ε5 δήλωσε: «Για να ασκήσεις ρητορική μίσους πρέπει όντως να είσαι και ξενοφοβικός ή γενικά φοβικός με οτιδήποτε διαφορετικό». Ενώ η Ε6 προσθέτει: «Πιστεύω ότι αυτό που αποκαλούσαμε παλιά ξενοφοβία, τώρα το αποκαλούμε ρητορική μίσους. Για μένα είναι το ίδιο πράγμα. Η ξενοφοβία και η ρητορική μίσους είναι δύο καταστάσεις που ο άνθρωπος τους δίνει δύναμη. Κατά κύριο λόγο η ρητορική μίσους απευθύνεται από ρατσιστές σε ανθρώπους που έχουν έρθει στη χώρα από άλλες χώρες. Το ίδιο είχε γίνει και στις αρχές της δεκαετίας του '90 όταν ερχόντουσαν μαζικά άνθρωποι από την Αλβανία. Εγώ τότε ήμουν σε ένα σχολείο στην Αιτωλοακαρνανία και υπήρχε το ίδιο μίσος και η ίδια προκατάληψη για αυτούς τους ανθρώπους. Οι περισσότεροι από τους

τότε συναδέλφους δεν ήθελαν να δεχτούν τα παιδιά στο σχολείο. Το ίδιο συμβαίνει και τώρα, μόνο που τώρα τα πράγματα είναι συγκαλυμμένα. Πολλοί εκπαιδευτικοί αν ήταν στο χέρι τους δε θα δεχόντουσαν προσφυγόπουλα. Αλλά τώρα φοβούνται να μην τους έρθει καμία αναφορά κι έτσι δεν εκφράζονται ανοιχτά για τα πιστεύω τους». Το μεγάλο βαθμό συσχέτισης αποδέχεται και ο Ε9 λέγοντας: «Το αποτέλεσμα της ξеноφοβίας είναι ο μισαλλόδοξος λόγος. Η ρητορική μίσους είναι ο τρόπος με τον οποίο εκφράζεται το φορτίο των προκαταλήψεων, δηλαδή δίνει φωνή σε όλες εκείνες τις σκέψεις που καθιστούν τον άνθρωπο ανώτερο άλλων ανθρώπων». Συμφωνεί και η Ε4: «Είναι ένα και το αυτό. Η ξеноφοβία προέρχεται από το μίσος. Είναι τόσο αλληλένδετα, που δύσκολα μπορείς να τα ξεχωρίσεις. Όταν υπάρχει μίσος και ρητορική μίσους σίγουρα προϋπάρχει και η ξеноφοβία». Παράλληλα η Ε7 είπε: «Είναι δύο έννοιες που δε μπορεί να αποκοπεί η μία από την άλλη. Το βασικό στοιχείο της ξеноφοβίας είναι το μίσος. Και την ξеноφοβία καλό είναι να τη χρησιμοποιούμε με πολλά εισαγωγικά, γιατί ο συγκεκριμένος φόβος έχει ένα μεγάλο φάσμα. Δεν φοβόμαστε τον ξένο, φοβόμαστε ό,τι δεν ταιριάζει με την κουλτούρα, την ιδιοσυγκρασία και τις πεποιθήσεις μας. Η ρητορική μίσους βοηθάει όλο αυτό να εκφραστεί και να ιδωθεί». Η Ε3 δήλωσε ότι «μάλλον συσχετίζονται», ενώ η Ε1 τόνισε ότι: «Η ξеноφοβία είναι ένα κατασκεύασμα των μέσων και του πολιτικού συστήματος. Κανείς δε φοβάται τους ξένους. Κάποιοι ίσως δεν τους θέλουν, αλλά αυτό δεν είναι φόβος, είναι δικαίωμα του καθενός να εκφέρει την άποψή του για την πατρίδα του. Μέσα στην ίδια κοινωνία ζούμε όλοι και θέλουμε το καλύτερο για αυτήν. Τώρα η ρητορική μίσους υπάρχει, αλλά είναι άσχετη με οποιονδήποτε φόβο. Αποτελεί μία ακραία και αγανακτισμένη έκφραση». Αντίθετα, ο Ε10 πιστεύει ότι η ρητορική μίσους συσχετίζεται τόσο με την ξеноφοβία, όσο και με τα στερεότυπα που ενυπάρχουν μέσα μας: «Είναι λεπτή η ισορροπία ανάμεσα στη ρητορική μίσους και στην ξеноφοβία, όπως και με πολλά πράγματα όμως, όχι μόνο σε αυτό. Όλες μας οι ιδεολογίες, είναι στο ανθρώπινο είδος, να τις περιβάλλουμε με φανατισμό ενώ θα μπορούσαν να έχουν υγιή διάσταση χωρίς να εμπεριέχουν μίσος και βία. Η ξеноφοβία ή το μίσος σαφώς και δε θα μπορούσαν να προσεγγιστούν με έναν υγιή τρόπο, αλλά η ασφαλής και φυσιολογική προσέγγιση του πατριωτισμού, θα μπορούσε να έχει άλλα αποτελέσματα. Με αυτόν τον τρόπο θα αγαπούσαμε τον τόπο και την κοινωνία μας, αλλά θα σεβόμασταν και τις κοινωνίες των άλλων. Είναι θέμα αυτοπροσδιορισμού». Η Ε15 κάνοντας μία σύντομη ιστορική αναδρομή απάντησε: «Η ξеноφοβία και η ρητορική μίσους σχετίζονται με την έντονη καλλιέργεια προκαταλήψεων, με

αποτέλεσμα την εμφάνιση του φασισμού. Η υπέρ - εκτόξευση του εθνικισμού στο μεσοπόλεμο σχετίζονταν με το ιδεολόγημα του διεθνισμού που είχε προβληθεί από την κομμουνιστική πλευρά ότι οι εργάτες δεν έχουν πατρίδες και ότι πουθενά δεν υπάρχει ανάγκη να υπερασπίζεται κανείς κάτι δικό του, αλλά πρέπει να υπερασπίζεται όλων των άλλων. Ακριβώς επειδή αυτό έβλαπτε βαθύτατα το πατριωτικό αίσθημα που τότε αναπτυσσόταν ισχυρότατα στην Ευρώπη λόγω της διάλυσης από τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο των αυτοκρατοριών και της ανάδειξης εθνικών κρατών πήρε μία διάσταση που σήμερα δε θα θέλαμε να επαναληφθεί. Με λίγα λόγια η ξеноφοβία, ο υπέρμετρος εθνικισμός και ο ρατσισμός έχουν το ίδιο περίγραμμα και καταλήγουν στο μίσος και στη βία». Η E12 και η E14 πιστεύουν ότι η ρητορική μίσους είναι ένα μοναδικό φαινόμενο που σχετίζεται μερικώς με την ξеноφοβία, καθώς νιώθουν ότι συσχετίζεται με πολλές καταστάσεις. Έτσι, δήλωσαν αντίστοιχα: «Δε μπορώ να αποφασίσω αν συσχετίζεται η ρητορική μίσους με τη ξеноφοβία, γιατί νιώθω ότι συσχετίζεται με πολλά, όπως ο ρατσισμός και η αρνητική προδιάθεση. Σίγουρα η ξеноφοβία έχει τις αναγνώσεις της σε αυτό το θέμα, αλλά δεν ξέρω αν μπορώ να εστιάσω μόνο σε αυτό», «Σχετίζεται και με την ξеноφοβία και με το φόβου του άγνωστου. Είναι στη φύση του ανθρώπου είτε να πολεμάει ό,τι δεν ξέρει, είτε να το φοβάται. Οπότε η ρητορική μίσους είτε σχετίζεται με το φόβο, είτε με τη μη ανοχή στο άγνωστο και διαφορετικό, είτε είναι ένας συνδυασμός όλων». Τουναντίον, ο E11 θεωρεί ότι είναι επικίνδυνη μία τέτοια προσέγγιση γιατί οδηγεί στον αποπροσανατολισμό: «Δε μπορείς να το συγκεκριμενοποιήσεις τόσο πολύ. Η ρητορική μίσους έχει συγκεκριμένες συντεταγμένες. Μία από τις αιτίες θα μπορούσε να είναι η ξеноφοβία, αλλά το μίσος δε μπορείς να το αναλύσεις και να το κατηγοριοποιήσεις». Η E13 θεωρεί ότι είναι στον άνθρωπο και ίσως δεν σχετίζεται τόσο με την ξеноφοβία: «Εγώ για παράδειγμα θα μπορούσα να εξαπολύω μίσος για μία κατηγορία ανθρώπων, οι οποίοι όμως είναι γηγενείς. Ίσως θα ήμουν πιο ευάλωτη στο να στοχοποιήσω κι άλλες ομάδες ανθρώπων, αλλά αυτό δεν είναι απόλυτο».

Βαθμός συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την ξενοφοβία

Γράφημα 6. Βαθμός συσχέτισης ρητορικής μίσους με την ξενοφοβία.

Η παρούσα έρευνα επικεντρώθηκε στη μελέτη της χρήσης ρητορικής μίσους από εκπαιδευτικούς λειτουργούς σε δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα στην Αθήνα (δημοτικά σχολεία, δημόσια ινστιτούτα επαγγελματικής κατάρτισης). Επιθυμούσαμε να εξετάσουμε αν οι εκπαιδευτικοί ακολουθούν τις αρχές της ανθρωπιστικής εκπαίδευσης και το σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Οι διαφορές ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς είναι πολλές. *Ab initio* στην οριοθέτηση και την εννοιολόγηση της ρητορικής μίσους, ενώ υπήρχαν πολλές συγκλίσεις, καθώς, σε πολλούς η οπτική γωνία είχε έναν κοινό παρονομαστή (του στιγματισμού, της παρενόχλησης κι=αι της υποβάθμισης), υπήρξε μία μερίδα εκπαιδευτικών, σχεδόν οι μισοί, που θεωρούν ότι η ρητορική μίσους αφορά κυρίως τη λεκτική έκφραση. Αυτή η θεώρηση, θα μπορούσε να διευκολύνει την ενίσχυση της ρητορικής μίσους, καθώς θολώνει το περίγραμμα της έννοιας και μπορεί να τροφοδοτεί εξωλεκτικές εκφράσεις του μίσους. Το αξιοπρόσεκτο εν προκειμένω είναι ότι παραπάνω από τους μισούς εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θεωρούν τη ρητορική μίσους ως λεκτική απόδοση αρνητικών χαρακτηρισμών ή λεκτική υποβάθμιση, ενώ σχεδόν όλοι οι εκπαιδευτές ενηλίκων θεωρούν ότι η ρητορική μίσους έχει και ψυχοσυναισθηματικές διαστάσεις.

Σχετικά με την επιρροή των μεταναστευτικών ροών στην καθημερινότητα του σχολείου και της τάξης, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης απάντησαν ότι αυτή έχει μία αρνητική χροιά. Κάποιοι από αυτούς πιστεύουν ότι δημιουργούνται τμήματα πολλαπλών ταχυτήτων, ενώ άλλοι θα ήθελαν να αναστρέψουν την κατάσταση, καθώς δε νιώθουν καθόλου ευχαριστημένοι έτσι. Είναι εντυπωσιακή η διαφορά που παρουσιάζεται στα λεγόμενα δασκάλων του ίδιου σχολείου. Ο ένας θεωρεί την επιρροή θετική και υπογραμμίζει τη συνεργασία κι ο άλλος βλέπει μέσα στην τάξη του ότι οι μαθητές του δε συμπαθεί ο ένας τον άλλο. Ίσως αυτό σχετίζεται και με αυτό που ο ίδιος εκπαιδευτικός εμπνέει τους μαθητές του ή από την άλλη θα μπορούσε να αποτελεί έναν αντικατοπτρισμό των πεποιθήσεων και των επιθυμιών του ίδιου.

Αναφορικά με το βαθμό συσχέτισης της ρητορικής μίσους με την παιδαγωγική πράξη, σχεδόν όλοι οι εκπαιδευτές ενηλίκων της έρευνάς μας δεν παρατήρησαν κάποια συσχέτιση. Αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί ακριβώς στην ιδιότητα του εκπαιδευτή ενηλίκων και της φύσης του επαγγέλματος του. Αντίθετα, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης θεωρούν ότι η ρητορική μίσους θα μπορούσε να συσχετίζεται με την παιδαγωγική πράξη, αφού ο δάσκαλος λειτουργεί σαν ένα καθημερινό πρότυπο για τα παιδιά, ο οποίος μπορεί να εμψυχήσει σε αυτά στάσεις ζωής, αξίες και ιδανικά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι μία εκπαιδευτικός της εργασίας μας δεν αναγνωρίζει το φαινόμενο της ρητορικής μίσους ως ένα υπάρχον φαινόμενο στο σχολείο και κατά τη συνέντευξη έδωσε την εντύπωση ότι θεωρεί πως το σχολείο δεν υπεύθυνο για αυτό. Το ίδιο θεωρεί και άλλη μία εκπαιδευτικός από το ίδιο σχολείο, ότι η παιδαγωγική πράξη έχει συγκεκριμένα όρια τα οποία είναι απόλυτα συγκεκριμένα ως προς το δάσκαλο και το μαθητή.

Τέλος, σχετικά με τη συσχέτιση της ρητορικής μίσους με την ξενοφοβία, εντυπωσιάζει η απάντηση μίας εκπαιδευτικού η οποία δεν δύναται να αναγνωρίσει το φαινόμενο της ξενοφοβίας, καθώς κατά τα λεγόμενα της αυτό δεν υπάρχει και είναι μία κατασκευή του πολιτικού συστήματος και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Σύμφωνα με αυτή, δεν υπάρχει φόβος προς τους ξένους, αλλά το δικαίωμα του ανθρώπου να μεριμνά για τον τόπο του και να μη τους θέλει.

Φαίνεται, ότι υπάρχουν δημόσιοι εκπαιδευτικοί λειτουργοί, οι οποίοι έχουν εξτρεμιστικές αντιλήψεις, οι οποίες δε μπορούν να συμβαδίσουν με την έννοια της διαπαιδαγώγησης. Και ο λόγος γίνεται για μόνιμους εκπαιδευτικούς σε σχολεία του κέντρου της Αθήνας, που έχουν στο δυναμικό τους μεγάλο αριθμό παιδιών από τρίτες χώρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ξενόγλωσσες

- Allport, G. (1979). *The nature of prejudice*. Perseus Books
- Arnold, M.B. (1960). *Emotion and personality – Psychological aspects*. Columbia University Press, Vol. 1
- Balibar, E. (1991). *Is There a “Neo – Racism”?*, στο Balibar, E. & Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class – Ambiguous Identities*. London – New York: VERSO
- Balibar, E. & Wallerstein, I. (1991). *Race, Nation, Class – Ambiguous Identities*. London – New York: VERSO
- Bandura, A. (1969). *Social learning of moral judgements*. Journal of Personality and Social Psychology, 11, pp. 275 – 279
- Bauer, H. (2010). “Race”, normality and the history of sexuality: Magnus Hirschfeld’s racism and the early – twentieth – century sexology. Journal of Psychology & Human Sexuality, 1(3), pp. 239 – 249
- Baylis, J., Smith, S. & Owens, P. (2013). *Παγκοσμιοποίηση της διεθνούς πολιτικής: Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*. Ψευτέλη, Ε. & Κοτσυφού, Ε. (μτφ.). Αθήνα: Επίκεντρο
- Bell, J. (1997). *Μεθοδολογικός Σχεδιασμός Παιδαγωγικής και Κοινωνικής Έρευνας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Benedict, R. (1943). *Race and Racism*. London: The Scientific Book Club
- Brown, A. (2017). *What is hate speech? Part 1: The myth of hate*. Law and Philosophy, 36 (4), pp. 419 - 468
- Brugger, W. (2002). *The treatment of hate speech in German Constitutional Law (Part II)*. German Law Journal, Vol. 4. From <https://www.germanlawjournal.com/article.php?id=225> (Ανακτήθηκε στις 25 Απριλίου 2020)
- Cohen, L. & Manion, L. (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο

- Council of Europe, (1997). *Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on hate speech*. Council of Europe. From <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b> (Ανακτήθηκε στις 22 Απριλίου 2020)
- Cox, O.C. (1970). *Caste, Class and Race: A study in Social Dynamics*. New York: Monthly Review Press
- Donnelly, J. (1985). *The concept of Human Rights*. New York: St. Martin's Press
- Eurobarometer, (2011). *Public opinion in the European community (N. 75)*. Brussels: European Commission
- European Commission against Racism and Intolerance - ECRI, (2016). *General Policy Recommendation No. 15 on combating hate speech*. Council of Europe. From <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01> (Ανακτήθηκε στις 22 Απριλίου 2020)
- European Commission against Racism and Intolerance - ECRI, (2002). *General Policy Recommendation No. 7 on national legislation to combat racism and racial discrimination*. Council of Europe. From <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5ab1> (Ανακτήθηκε στις 28 Ιουνίου 2020)
- European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, (1950), as amended by Protocols Nos. 11 & 14 and supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 & 16. From https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (Ανακτήθηκε στις 18 Απριλίου 2020)
- European Court of Human Rights, (2002). *Pretty v. United Kingdom, Application No. 2346/02*. Council of Europe, From <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4daee1682.html> (Ανακτήθηκε στις 15 Ιουνίου 2020)
- Falk, R., Elver, H. & Hajjar, L. (2008). *Human Rights: Critical Concepts in Political Science*. London: Routledge

- Fitness, J. & Fletcher, G.J.O. (1993). *Love, hate, anger and jealousy in close relationships: a prototype and cognitive appraisal analysis*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 65, No. 5, pp. 942 – 958
- Fredrickson, G. (2002). *Racism: A short history*. Princeton NJ: Princeton University Press
- Gaignard, O. (2018). *Etienne Balibar et la question du racism dans Race, nation, classe*. Savoirs et Clinique, No. 24 (1), pp. 131 – 140
- Gewirth, A. (1996). *The Community of Rights*. Chicago: The University Press of Chicago
- Girard, R. (1986). *The scapegoat*. Baltimore: John's Hopkins University Press
- Habermas, J. (2004). *Το μέλλον της ανθρώπινης φύσης. Πίστη και γνώση: Προς μία φιλελεύθερη ευγονική; Ξηροπαϊδης, Γ. (επιμ.), Τοπάλη, Μ. (μτφ.). Αθήνα: Scripta*
- Heinze, E. (2006). *Viewpoint absolutism and hate speech*. Modern Law Review (July), Vol. 69, n. 4, pp. 543 – 582. From <https://www.blachwellsynergy.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2230.2006.00599.x> (Ανακτήθηκε στις 28 Απριλίου 2020)
- Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και πολιτική στην παγκοσμιοποίηση*. Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (μτφ.). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
- Information Society Department, (2019). *Freedom of expression in 2018*. Directorate General Human Rights and Rule of Law: Council of Europe. From <https://rm.coe.int/freedom-of-expression-2018-/1680943557> (Ανακτήθηκε στις 16 Απριλίου 2020)
- International Labour Organization, (2001). *International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia*. Genova: Discussion Paper
- International Organization for Migration, (2009). *The impact of the Global Financial Crisis on Migration*. Policy Brief
- Kant, I. (1984). *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών*. Τζαβάρας, Γ. (μτφ.). Αθήνα: ΔΩΔΩΝΗ

- Keen, E. & Georgescu, M. (2020). *Bookmarks – A manual for combating hate speech online through human rights education* (Revised edition 2020). No Hate Speech Movement, Council of Europe
- Kilgour, L., Matthews, N., Christian, P., & Shire, J. (2013). Health literacy in schools: Prioritising health and well-being issues through the curriculum. *Sport, Education and Society*. doi:10.1080/13573322.2013.769948
- Mason, J. (2009). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Δημητριάδου, Ε. (μτφ.). ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ
- McDougall, W. (2001). *An Introduction to Social Psychology*. (14th edition). Ontario: Batoche Books, Kitchener
- Mcgonagle, T. (2001). *Wresting (racial) equality from tolerance of hate speech*. Dublin University Law Journal, Vol. 23, pp. 21 – 54. From <https://www.ivir.nl/publications/mcgonagle/DULJhatespeech.pdf> (Ανακτήθηκε στις 29 Απριλίου 2020)
- Miles, R. (1989). *Racism*. London: Routledge
- Ouellette L. & Banet-Weiser, S. (2018) ‘Special Issue: Media and the Extreme Right Editor’s Introduction’ *Communication Culture & Critique*, 11, pp. 1-6
- Pagden, A. (2013). *The Enlightenment and why it still Matters*. New York: Random House
- Patton, M. (1990). *Qualitative evaluation and Research Methods*. United States of America: SAGE Publications
- Patton, M. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. California: SAGE Publications
- Robson, C. (2010). *Η Έρευνα του Πραγματικού Κόσμου*. Νταλάκου, Β. & Βασιλικού, Κ. (μτφ.). Αθήνα: Gutenberg
- Shaver, P., Schwartz, J., Kirson, D. & O’Conner, C. (1987). *Emotion knowledge: further exploration of a prototype approach*. Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 52, No. 6, pp. 1061 – 1086

- Sternberg, R.J. (2003). *A duplex theory of hate: development and application to terrorism, massacres and genocide*. Review of General Psychology, Vol. 7, No. 3, pp. 299 – 328
- Stolcke, V. (1995). *Talking Culture. New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe*. Current Anthropology, 1/36, pp. 1 – 24
- Sundstrom, R. & Kim, D.H. (2014). *Xenophobia and racism*. Critical philosophy of race, 2 (1), pp. 20 – 45
- Taguieff, P.A. (2011). *Τι είναι ο αντισημιτισμός*; Ηλιαδέλη, Α. & Πανταζόπουλος, Α. (μτφ.). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Taguieff, P.A. (1998). *Ο ρατσισμός*. Σπανός, Γ. (μτφ.). Αθήνα: Π. Τραυλός
- Tsesis, A. (2009). *Dignity and speech: The regulation of hate speech in a democracy*. Loyola University of Chicago, Faculty Publications & Other Works, Vol. 44, pp. 497 – 532
- UNESCO, (1970). *The Race Concept. Results of an Inquire*. Westport: Greenwood Press (c1952)
- Van Dijk, T.A. (1993). *Elite Discourse and Racism*. London: SAGE Publications, pp. 206 – 209
- Vincent, A. (2010). *The Politics of Human Rights*. New York: Oxford University Press
- Volkova, N., Silvestri, M. & Lopez, S. (2011). *Hate speech and the media*. Background paper. Council of Europe
- Waldron, J. (2006). *Mill and the Value of Moral Distress*. Political Studies, 35: 410 – 423
- Walters, M.A., Brown, R. & Wiedlitzka, S. (2016). *Causes and Motivations of Hate Crime. Equality and Human Rights Commission Research Report 102*. From <https://ssrn.com/abstract=2918883> (Ανακτήθηκε στις 10 Ιουνίου 2020)
- Wieviorka, M. (1998). *Le Racisme, une introduction*. Paris: La Decouverte
- Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method*. Open University Press.

Ελληνόγλωσσες

Αιτιολογική Έκθεση Ν. 4285/2014, σ. 2

Αποστολόπουλος, Α. (2016). *Ποινική καταστολή του ρατσιστικού λόγου και του ρατσιστικού εγκλήματος*, στο Γασπαρινάτου, Μ. (2016). *Εγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (επιμ.). Αθήνα: ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ

Γκότοβος, Α. (2011). *Ρατσισμός: κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μίας ιδεολογίας και μίας πρακτικής*. Αθήνα: Γ.Γ.Λ.Ε.

Δαγτόγλου, Π. (2012). *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα* (4^η έκδοση). Αθήνα – Θεσσαλονίκη: ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ Α.Ε.

Δελικωνσταντής, Κ. (1995). *Τα δικαιώματα του ανθρώπου. Δυτικό Ιδεολόγημα ή Οικουμενικό ήθος*; Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδερφών Κυριακίδη Α.Ε.

Δημητράς, Π. (2013). *Αντιρατσιστικοί νόμοι και περιορισμοί στην ελευθερία έκφρασης*. Books' Journal, 33

Δραγώνα – Μονάχου, Μ. (1986). *Φιλοσοφία και Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Η' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, (2008). *Σύνταγμα της Ελλάδας*. Βουλή των Ελλήνων: Διεύθυνση Εκδόσεων και Εκτυπώσεων της Βουλής

Ίσαρη, Φ. & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: εφαρμογές στην ψυχολογία και στην εκπαίδευση*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική

Κωνσταντοπούλου, Χ. (1999). *Εισαγωγή: Αναφορά στην Έννοια και στις Όψεις των Σύγχρονων Αποκλεισμών*, στο Κωνσταντοπούλου, Χ., Μαράτου – Αλιπράντη, Λ., Γερμανός, Δ. & Οικονόμου, Θ. (1999) (επιμ.). *Εμείς και οι Άλλοι. Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω, pp. 11 – 30

Λαλιούτη, Ζ., Γεωργιάδου, Β., Γαλαριώτης, Γ. & Καφέ, Α. (2017). *Η ξενοφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα*. Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής θεωρίας, 35, pp. 161 – 187

Μάνεσης, Α. (1982). *Συνταγματικά Δικαιώματα. Α' Ατομικές ελευθερίες*. Θεσσαλονίκη: ΣΑΚΚΟΥΛΑ

- Μανιτάκης, Α. (1994). *Κράτος Δικαίου και Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας*. Θεσσαλονίκη: ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- Μανωλεδάκης, Ι. (1997). «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: Έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας; στο Μανωλεδάκης, Ι. & Prittwitz, C. (1997). *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*. Θεσσαλονίκη: ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- Μπουλουγούρης, Γ. (1996). *Φοβίες και η αντιμετώπισή τους*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Νομοθετικό Διάταγμα 494/1970 (ΦΕΚ Α' 77/3.4.1970): *Περί κυρώσεως της εν Ν. Υόρκη υπογραφείσης την 7^η Μαρτίου 1966 Διεθνούς Συμβάσεως περί Καταργήσεως Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων*
- Νόμος 4285/2014 (ΦΕΚ 191/Α/10.9.2014): *Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α' 139) και προσαρμογή του στην απόφαση πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28^{ης} Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις*
- ΟΗΕ, (1948). *Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 217^Α (III)
- Παπαδημητρίου, Ζ.Δ. (2000). *Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Ράμμος, Χ. (2015). *Με αφορμή τα γεγονότα στο Charlie Hebdo. Προβληματισμοί γύρω από την ελευθερία έκφρασης και τα όριά της στις δύσκολες περιπτώσεις με βάση τη Νομολογία του ΕΔΔΑ. Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας*, Τεύχος 1
- Ρούκουνας, Ε. (1995). *Διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*. Αθήνα: Εστία
- Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (2016). *Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα*, στο Γασπαρινάτου, Μ. (2016). *Έγκλημα και ποινική καταστολή σε εποχή κρίσης* (επιμ.). Αθήνα: ANT. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
- Τσακυράκης, Σ. (1997). *Η Ελευθερία του Λόγου στις ΗΠΑ*. Αθήνα: ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ Π.Ν.
- Τσίρος, Ν. (2013). *Αξιοπρέπεια και Δικαιώματα του Ανθρώπου ως Συγκείμενα της Νεωτερικότητας*. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ

Τσιώλης, Γ. (2013). *Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής προσέγγισης στην κοινωνική έρευνα: από τη θέση περί 'ριζικής ασυμβατότητας' στο συνδυασμό ή τη συμπληρωματικότητα των προσεγγίσεων*. Στο Πουρκός, Μ. (Επιμ.) *Δυνατότητες και όρια της μείζης των μεθοδολογιών στην κοινωνική και εκπαιδευτική έρευνα*. Ίων. σσ. 271-292.

Χατζής, Α. (2011). *Περί ρατσισμού και ελευθερίας Λόγου*. Το Βήμα

Διαδικτυακές πηγές

www.adl.org/resources/tools-and-strategies/pyramid-of-hate (Ανακτήθηκε στις 26 Απριλίου 2020)